

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра права

Кваліфікаційна робота магістра

**на тему: «ЕВОЛЮЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ
ЛЮДИНИ»**

студента групи Пр 01-18
факультету економіки і права
освітньо-професійної програми
Конституційне і адміністративне
право
денної форми навчання
за спеціальністю 081 Право
Голови Максима Ігоровича

Допущено до захисту
« ____ » _____ року

Науковий керівник:
доктор юридичних наук,
доцент Шатіло В.А

Завідувач кафедри права
_____ Шатіло В.А.

Національна шкала _____
Кількість балів _____
Оцінка ЄКТС _____

Зміст

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Розвиток системи захисту прав людини зі стародавніх часів і до закінчення Другої світової війни	6
1.1 Права людини в Стародавні часи	6
1.2 Права людини в часи Середньовіччя та епоху Нового часу	9
1.3 Права людини в першій половині ХХ століття	19
РОЗДІЛ 2. Функціонування міжнародної системи захисту прав людини в рамках Організації Об'єднаних Націй	27
2.1 Формування та розвиток системи захисту прав людини під егідою Організації Об'єднаних Націй.....	27
2.2 Діяльність ООН у сфері захисту прав людини на сучасному етапі розвитку.	41
РОЗДІЛ 3. Еволюція міжнародної системи захисту прав людини в Європі	45
3.1 Розвиток міжнародної системи захисту прав людини на рівні Ради Європи .	45
3.2 Розвиток Організації з безпеки і співробітництва в Європі в галузі захисту прав людини	51
3.3 Еволюція системи захисту прав людини в рамках діяльності Європейського Союзу	57
ВИСНОВКИ	65
РЕЗЮМЕ	67
SUMMARY	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	69

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасна міжнародна система захисту прав людини з періоду формування – після прийняття Статуту ООН і в подальшому розробки і прийняття окремих міжнародно-правових та інших договорів – продовжує розвиватися, і, одночасно стає також об'єктом і предметом вивчення цієї системи на науковому і доктринальному рівнях. При цьому історичні та юридичні факти в контексті дії концепції прав людини і його основних свобод все більше свідчать про те, що поступово відбувається розширення їх обсягу. Також відбуваються і серйозні зміни у функціонуючій міжнародній системі захисту прав людини, пов'язані, зі скасуванням на універсальному та регіональному рівнях старих і створенням нових контрольних органів, а також окремих процедур. Всі ці заходи покликані оптимізувати правозахисну діяльність даних структур відповідно до інтересів суспільства, а також з врахуванням нових загроз і викликів, які є, зокрема, наслідком науково-технічного прогресу. Все вищевикладене дозволяє зробити висновок про те, що міжнародна система захисту прав людини, незважаючи на наявність у наш час розгалуженої системи органів та нормативних актів, покликаних контролювати дотримання прав людини, не є ідеальною, має ряд прогалин та недоліків, які потребують детального дослідження, що й зумовлює актуальність даної теми.

Мета дослідження полягає в тому, щоб комплексно проаналізувати минулий, нинішній стан, а також перспективи розвитку міжнародно-правової системи захисту прав людини.

Для досягнення зазначеної мети були визначені наступні **завдання**:

- визначити і розглянути найбільш важливі і суттєві етапи у становленні міжнародної системи захисту прав людини;
- дослідити історичні передумови виникнення системи захисту прав людини як на міжнародному рівні, так і на рівні окремих держав;

- всебічно проаналізувати розвиток і функціонування універсальної системи захисту прав людини на прикладі діяльності ООН;
- виявити і позначити особливе місце Ради Європи в системі захисту прав та основних свобод людини на європейському рівні;
- розглянути деякі окремі аспекти людського виміру і його модернізації в рамках ОБСЄ;
- визначити і розкрити еволюцію захисту прав людини в контексті зміцненні правозахисної діяльності Європейського Союзу.

Об'єктом дослідження є міжнародні відносини минулого і сьогодення, пов'язані з юридичним захистом прав і основних свобод людини.

Предмет дослідження - міжнародно-правові основи і контрольні механізмів формування та функціонування сучасної системи захисту прав людини і її основних свобод.

Методи дослідження. У процесі дослідження теми були використані такі загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, як аналіз, що полягав у дослідженні розвитку і функціонування системи в окремих міжнародних інституціях. Завдяки методу порівняння було проведено встановлення подібностей і розбіжностей в системі захисту прав людини окремих міжнародних органів, Історичний метод дозволив провести дослідження ідей філософів, мислителів, та науковців минулого стосовно прав людини як таких, і також здійснити дослідження передумов виникнення міжнародної системи захисту прав людини.

Інформаційна база. Нормативну та емпіричну базу дослідження склали базові та спеціальні міжнародні договори, політичні акти і декларації, індивідуальні та колективні наукові праці (статті, монографії, підручники, навчальні посібники, аналітичні та інформаційні записки і огляди), установчі, довідкові та інші матеріали міжнародних організацій (ООН, Ради Європи, ОБСЄ та ЄС). Велику увагу ідеї природних прав людини приділяли ряд вчених, мислителів і філософів минулого, зокрема Дж. Локк, Б. Спіноза, Ж.-Ж. Руссо, Т. Джефферсон, А.Н. Радищев та ін. Окрім того, становлення і функціонування

міжнародної системи прав людини висвітлено у багатьох роботах науковців сьогодення, серед них С.Н. Кузнецова, В.В. Мицик, О.І. Ільїнська, Г.В. Ігнатенко, В.Г. Вітцтум, Р.М. Валєєв та ін.

Структура дипломної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на вісім підрозділів, висновків та списку використаних джерел (85 найменувань). Повний обсяг роботи складає 74 сторінок, з них загальний обсяг тексту – 63 сторінки.

РОЗДІЛ 1. Розвиток системи захисту прав людини зі стародавніх часів і до закінчення Другої світової війни

1.1 Права людини в Стародавні часи

Права людини, перед становленням їх в сучасному вигляді, пройшли надзвичайно складний шлях. В процесі розвитку, права людини стали не лише набором окремих положень та думок філософів та мислителів, а й почали отримувати певні механізми і процедури їх контролю та захисту. Як наслідок, і саме поняття стало трактуватись набагато ширше – тобто це тепер не тільки певний перелік прав, а й також основні свободи, які є невіддільними від будь-якої особи. Характерними для даної системи є «міжнародні стандарти прав людини», які являють собою зобов'язання держав дотримуватись основних прав і свобод людини, та, відповідно, форми їх зовнішнього закріплення. Основною ціллю таких джерел є встановлення уніфікованих стандартів, що стосуються захисту прав людини та їх повсюдне запровадження на усіх рівнях. [1, с.9].

Перші ідеї та уявлення про громадянина, який наділений певними правами і свободами, що закріплені законом, можна спостерігати в античні часи. Зокрема можна згадати грецькі поліси, тобто міста-держави. Ці ідеї були озвучені ще в VI-V століттях до н.е. рядом грецьких софістів того часу, зокрема такими як Протагор, Антифонт, Гіппій та ін. Вони висловлювали ідеї природної рівності людей, гармонійних відносин між індивідами, державою та релігією. На той час релігія поглинала собою як державу, так і індивіда, що викликало певний дисбаланс у суспільстві. На думку вищезгаданих філософів, це необхідно було виправити, через що вони оголосили «мірилом всього» саме людину, а не божество чи певну релігію. [1, с.10]. Вже тоді софісти висловлювались про умовність державних законів і протиставляли цьому так званий «природний порядок», згідно якому кожен переслідує лише свої особисті інтереси, а державний закон є своєрідним тираном, який усіяко обмежує істинну людську природу. [2, с.5]. Дані ідеї, як пише О.В. Мосін, «були пов'язані з тим регіоном світу, де сформувалася найбільш висока духовна культура – філософсько-правова

і політична думка, наука, мистецтво, література і т.д.». Йдеться в даному випадку «про античні поліси, зокрема про Афіни і Рим» [3].

Тогочасні уявлення давніх греків про права людини, загалом, були дещо міфологізовані і базувалися на тому, що поліс «... і його закони мають божественне походження і спираються на божественну справедливість. Право взагалі і права окремих людей - членів поліса походять, згідно подібним уявленням, від божественного порядку справедливості» [4, с.15].

Зокрема, Гомер та Епікур поділяли цю думку. Але якщо «божественна за своєю природою справедливість у Гомера виступала в якості об'єктивної підстави і правового критерію» [5, с.37], то «в концепції Епікура справедливість представляла собою «природне право з мінливим змістом» [5, с.48]. Епікур виступав за те, щоб кожна особа була вільною та незалежною, і всі люди були рівними між собою. Говорячи про свободу людини, він визначав її як «його відповідальність за розумний вибір свого способу життя» і зокрема зазначав «свобода набувається завдяки з'ясуванню того, «що залежить від нас і не належить ніякому пану» [6, с.219]. Взагалі ж держава, за уявленнями Епікура, на законодавчому рівні мала закріплювати та гарантувати свободу та рівність людей. Ці закони, в свою чергу, мали відповідати природному праву [7, с. 22].

Колискою демократії заслужено вважаються античні Афіни, оскільки саме там були вперше реалізовані ідеї народовладдя. Окрім цього, саме тоді почав розвиватися інститут громадянства, де громадяни були наділені певними правами, що робили їх рівними між собою. Громадяни були наділені особистою свободою, правом голосу, правом на участь у вирішенні справ міста, судових справ та ін. Характерною ознакою було те, що права громадянина в ті часи повністю поглинали права людини. Таким чином, можна говорити про дві сфери, що були характерні для тогочасного устрою Афін та ряду інших грецьких полісів:

- державна, де особа повністю підпорядковувалася владі та її представникам;
- приватна, де особа мала повну свободу, і мала право на законний опір у випадку, якщо держава робить спроби втручання у цю сферу [1, с.10].

Концепція держави і прав людини в ній мали місце і в ідеях ряду інших мислителів давніх Афін – наприклад Аристотеля, Демосфена, Демокріта та ін. Так само, в їхніх працях фігурували різноманітні ідеї про особисту свободу осіб, разом з тим вони наголошували при цьому на приматі держави та її законів в цьому питанні. Також певний вклад щодо прав людини зробили і римські юристи. Наприклад, нам відомо, що «істотне значення мали розроблені ними положення про суб'єкта права, про правові статуси людей, про свободу людей за природним правом, про поділ права на приватне і публічне, про справедливе і несправедливе право і т.д.» [5, с.52].

Та незважаючи на все те, що було сказано вище, ідеї тогочасних філософів та мислителів не були повністю відображені в законодавстві грецьких держав-міст. Тодішнє суспільство Давньої Греції розглядало права людини не як загальне право для усіх, а лише як привілей рабовласників, тим сам не враховуючи велику кількість людей, що були рабами і не мали прав взагалі. Спроби ж змінити такий хід справ неодмінно був приречений на невдачу. Так, Платон в одному із своїх творів зазначив наступне: «Ми і нам подібні – всі брати і походимо від однієї матері, тому одні не можуть бути господарями, а інші їх рабами. Спільне коріння зобов'язує нас прагнути до рівності прав, заснованому на законі, і не визнавати ніякої переваги, якщо тільки воно не ґрунтується на особливих заслугах або розумі» [1, с.10].

В подальшому, вже в часи Давнього Риму, римськими юристам, зокрема Ульпіаном, Цицероном та ін. вищезгадані концепції продовжували вивчатись та розвиватись. Особлива увага приділялася природному праву, яке римські юристи вважали справедливим та навіть ідеальним, і намагалися всі закони виводити з природи, узгоджувати його із природним правом [2, с.5].

Стосуючись данного питання, ми не можемо не згадати про *Corpus juris civilis* (Звіл цивільного права) – кодифікацію, що була розроблена за правління імператора Юстиніана. Дана кодифікація, зокрема, регламентувала окремі положення в рамках приватного права – майнові та особисті немайнові відносини,

положення, що стосуються кримінального права, правовий статус особи в державних установах. [8, с.321].

З усього сказаного в даному підрозділі, ми можемо побачити, що перші кроки в сфері захисту прав людини почали з'являтися ще в античні часи, про що красномовно свідчить епоха Давньої Греції та Давнього Риму. Та тим не менш ми не можемо не наголосити на тому, що права людини мали в той час дуже обмежений характер. Правами громадянина, зокрема політичними правами – на участь в житті держави, у судовій сфері, володіла лише незначна, малочисельна верства населення. Частіше за все це були заможні рабовласники. Окрім рабів, прав громадянина не мала й значна частина вільного населення. Наявність чи відсутність громадянства і відповідних прав залежала від великої кількості факторів, зокрема від статусу особи в тогочасному суспільстві. Та, незважаючи на відсутність універсальності в сфері прав людини, реальних правових механізмів, які б дійсно закріплювали на практиці особисті свободи та гарантували безпеку від сваволі держави, соціальної обмеженості інституту прав громадян в античні часи, тим не менш наявність прав і свобод була великим прогресом того часу, що, в свою чергу дало матеріал для роздумів видатним умам Середньовіччя, праці.

1.2 Права людини в часи Середньовіччя та епоху Нового часу

З часом суспільство зазнавало значних змін і на зміну рабовласницькому ладу античності прийшло феодальне Середньовіччя. Подібні метаморфози в суспільно-економічному ладі не могли не відобразитись на ідеях і концепціях, які стосуються прав людини. Серед представників того часу можна відзначити Фому Аквінського, Марсилія Падуанського та ін. «Характерна в цьому відношенні антикріпосницька позиція відомого французького юриста 13 ст. Бомануара, який стверджував, що «кожна людина вільна» і який прагнув до конкретизації цієї ідеї в своїх юридичних побудовах» [9, с.35].

В першу чергу хотілося б зосередитися на Фомі Аквінському, якому належать ряд ідей, що стосуються прав людини. Наприклад, згідно його вчень, мета держави полягає у тому, аби забезпечувати належні умови для життя і

розвитку її громадян, створювати для них «загальне благо». Великий вплив на ідеї Аквінського мали природно-правові концепції діячів античності. Як наслідок, Фома Аквінський розробляє власні ідеї про природне право. Зокрема можна згадати його думки про так званий природний закон, згідно якого люди мають «прагнути до самозбереження та продовження роду, шукати істину та істинного Бога, поважати гідність кожної людини» [5, с.70]. Саме ця ідея є важливим вкладом Аквінського в концепцію недоторканих прав людини, які, на його думку, мають в собі божественне начало [5, с.70].

Вже в часи Середньовіччя подібні уявлення про свободу і рівність знаходять своє відображення на державному рівні. Мається на увазі такий важливий документ як Велика хартія вольностей 1215 року. Зокрема, особливої уваги варта стаття 39, де була закріплена важлива норма про те, що «жодна вільна людина не може бути заарештована, або ув'язнена, або позбавлена володіння, або оголошена поза законом, або яким-небудь чином знедолена ... інакше, як за законним вироком рівних йому і за законом країни» [10]. Як зазначає О.В. Мосін, «не можна не оцінити юридичну прогресивність самої мети, укладеної в цій статті, яка ставила відомі перешкоди феодальній сваволі і розвивала ідею рівності, хоча і в обмеженій класово-станової інтерпретації» [3].

Особливо активно ідеї про права людини почали з'являтися в епоху Нового часу, де ми можемо спостерігати цілий пласт науковців та мислителів у цій сфері. Зокрема, слід назвати Дж. Локка, І. Канта, Г. Гроція, Ш. Монтеск'є, Б. Спінозу та багатьох інших. Розвиваючи вже існуючі думки щодо прав людини, вищезгадані мислителі пішли далі, і почали критикувати феодальний лад та навіть виступати за його повалення, з'явилися нові ідеї, що стосуються свободи індивіда. Також не переставали формуватися нові природно-правові концепції невідчужуваних прав людини. Всі ці уявлення діячів епохи Нового часу змогли реалізуватись під час періоду буржуазних революцій і знайти своє відображення в законодавстві новостворених буржуазних країн. [1, с.12].

Саме під час переходу від феодального ладу до капіталізму значне місце в ідеях про права людини займають питання політичної влади, і, відповідно, її

розподілу на незалежні гілки з метою обмеження всієї влади в руках однієї особи або державного органу. [5, с. 72].

Характерним для вищезгаданих представників Нового часу було й те, що побудова правової держави, на їх думку, була неможлива без закріплення та дотримання основних прав людини. Також, як і в інші періоди, значна увага приділялась природному праву. Так, голландський вчений-юрист Г. Гроцій в своїй праці «Про права війни і миру» також зазначав про наявність у всіх осіб природних прав, і навіть говорив про необхідність захищати шляхом воєнного втручання підданих інших держав, якщо над ними здійснюється «очевидне беззаконня» (так звані «справедливі війни»). [11, с.562-563].

Говорячи про природне право, Гроцій наголошував, що воно є непорушним та незмінним, випливає з розумної природи людини, та протиставляв цьому права людини, що створюються через їх встановлення (зокрема на державному рівні) і може відрізнитися залежно від часу та місця. Обираючи між цими двома видами права, Гроцій беззаперечно надавав перевагу саму природним правам людини. Згідно його договірної концепції, саме суспільство і держава створені для людини і захисту її інтересів, але не навпаки. [11, с.45].

Б. Спіноза, в свою чергу розвинув природно-правові концепції та договірну теорію Гроція. Спіноза говорив про те, що «мета держави в дійсності є свобода». Також, він говорив про те, що «природне право кожного в цивільному стані не припиняється, оскільки і в природному, і в цивільному стані людина діє за законом своєї природи, мотивується страхом або надією» [12, с.261].

Виходячи з цього, Спіноза визначає чинники, які на його думку є важливими для встановлення межі між державою та індивідами. По-перше, Спіноза говорить про природу держави і про те, що держава «ґрунтується на розумі та направляється ним» [12, с. 302]. По-друге, держава не вправі примушувати громадян робити «все те, до виконання чого ніхто не може бути змушений ні нагородами ні погрозами» [12, с. 302]. Так, на думку Спінози, держава не може втручатися у справи людей, зокрема щодо «здатності судження, свободи совісті, питань взаємного кохання і ненависті людей, права людини не свідчити проти

самого себе, права на спробу уникнути смерті» [12, с. 302] і т.д. По-третє «не можна випускати з уваги, що до права держави найменш за все відноситься те, на що обурюється більшість» [12, с. 302]. Коротше кажучи, дії держави, згідно Б. Спінози, мають підтримуватись більшістю та узгоджуватись з бажаннями та інтересами громадян [5, с.73].

Окрім вищезгаданих, договірну теорію і, відповідно, концепцію невідчужуваних прав і свобод підтримував та розвивав Дж. Локк. Він писав, що «незважаючи на всілякі хибні тлумачення метою закону є не знищення і не обмеження, а збереження і розширення свободи ... там, де немає законів, там немає і свободи» [13, с.34]. За уявленням Локка про природне право, всі люди рівні у своїх правах та обов'язках. Суспільний же договір – це, свого роду, компроміс між індивідом і державою, в якому індивід заздалегідь знає які права залишаються за ним, а які він мусить пожертвувати на користь суспільства, і під час укладення погоджується на такі умови. У випадку порушення державою домовленостей особа має право повстати проти такого несправедливого ходу подій. [1, с.12]. На його думку, «свобода людей, які перебувають під владою уряду, полягає в тому, щоб мати постійне правило для життя, загальне для кожного в цьому суспільстві і встановлене законодавчою владою, створеною в ньому; це – свобода слідувати моєму власному бажанню у всіх випадках, коли цього не забороняє закон, і не бути залежним від постійної, невизначеної, невідомої самовладної волі іншої людини» [13, с.16].

Ш. Монтеск'є, відомий насамперед створенням теорії «стримувань і противаг», він вважав, що «правління за допомогою законів ґрунтується на поділі влади, що має стримувати і обмежувати один одного», оскільки «при поділі влади можливий державний лад, при якому нікого не будуть спонукати робити те, до чого його не зобов'язує закон, і не робити того, що закон йому дозволяє» [3]. Він не довіряв будь-якій владі, і загалом ставився до неї дуже скептично, оскільки «будь-яка людина, яка володіє владою, схильна до зловживань», і вважав необхідним поділ влади в державі саме для їх взаємного стримування та контролю [1, с.12]. Зокрема варта уваги його праця «Про дух законів» 1748 року, де

висвітлювалися основні положення лібералізму, природного права, ідеї розподілу влади тощо. Ліберальне суспільство за Монтеस्क'є передбачає особисту свободу та недоторканість в приватному житті, право на підприємництво та добросовісну конкуренцію в економічному житті, право обирати та бути обраним в органи влади в політичному житті. [7, с.26].

Також велику увагу проблемі прав людини приділяв відомий філософ Жан Жак Руссо, зокрема в своїх працях: «Думки про походження та основи нерівності між людьми» (1755), «Про суспільний договір» (1762). Свою працю «Про суспільний договір» Руссо почав з таких слів: «Людина народжується вільною, але всюди перебуває в ланцюгах». Більшою мірою, його роботи стосувалися вивчення передумов минулого, які сприяли обмеженню особистої свободи людини [7, с.25].

Говорячи про нерівність, Руссо наголошує, що держава в своїй особі лише посилює нерівність, додавши до вже існуючої економічної ще й нерівність політичну. Зрештою, все це призводить до повного виродження держави і державної влади, де особи є рівними лише в своїй безправності перед тираном. Політичний же устрій, на думку Руссо, полягає в тому, що особа, перебуваючи в суспільстві, не повинна втрачати свої природні права та особисту свободу. Суспільний договір за Руссо – це вияв загальної згоди людей, що є обов'язковою умовою для будь-якої законної влади. Також велику увагу Руссо приділяє власній ідеї народного суверенітету. Згідно цієї ідеї, кожен індивід приймає участь у загальному керівництві державою і таким чином вся влада перебуває у руках суверена, яким є група вищезгаданих індивідів, тобто власне народ. При такому стані речей люди мають більше прав, свобод та можливостей для їх захисту, «бо якщо природна свобода обмежена силами кожної окремої людини, то громадянська свобода, яка виникла в результаті суспільного договору, обмежена загальною волею суверена» [14, с. 13]. Таким чином суспільний договір у Руссо полягає у наявності в людини її природних прав, та обов'язку державної влади слугувати інтересам народу, забезпечуючи та захищаючи дані права [14, с. 15-31].

Природно-правові концепції, які проголошують наявність в людини ряду прав лише за фактом народження і закликають до обмеження державної тиранії знаходять своє відображення і в ідеях І. Канта. Зокрема, йому належать ідеї «автономної особистості». Говорячи про природні права, Кант зазначав, що «єдиним природженим правом людини є право на свободу і рівність, яке відображає гідність людини» [1, с.13]. Філософ також пропонував наступну структуру прав. Перша частина в даній структурі – це права приватних осіб в межах своєї держави. Друга частина – це права держав у відносинах між собою. Третя частина – це взаємні права індивіда та держави, які співіснують та залежать один від одного [7, с. 26].

Ідея І. Канта, як зазначає О.В. Мосін, «несла в собі потужну гуманістичну спрямованість», отримала високу оцінку Гегеля. Німецький філософ в зв'язку з цим писав: «Виставлення того принципу, що свобода є останній стержень, навколо якого обертається людина, найвища вершина, якій ні на що не доводиться дивитися знизу вгору, так, що людина не визнає ніякого авторитету, і ніщо, в чому не поважається його свобода, його не зобов'язує, – виставлення цього принципу представляє великий крок вперед» [3].

У власних працях «Права людини» і «Здоровий глузд» виступав за природні невідчужувані права і письменник Т. Пейн, говорячи в них про те, що права людини є неодмінним атрибутом, що має бути присутній в будь-якій цивілізованій країні, а всі дії уряду та інших органів державної влади мають базуватися, в першу чергу, на принципах поваги до них. [5, с.77].

Звичайно, говорячи про права людини, ми не можемо не згадати про такого видатного діяча як Т. Джефферсон. Видатний американський мислитель, палкий прихильник демократії в своїх працях писав про те, що «існують права, які не має сенсу передоручати уряду і які всі уряди досі завжди прагнули порушувати. Це право мислити і оприлюднювати свої думки усно або письмово; це право вільної торгівлі; це право на особисту свободу та недоторканність» [15, с.14]. Згідно його доктрини, основні ідеї якої поділяли багато видатних мислителів та науковців «люди від народження мають ряд невідчужуваних прав, серед них - право на

життя, свободу і прагнення до щастя». До вищевказаного він відносив також і право на самоврядування. На думку Джефферсона, це право «люди отримують ... разом з життям від рук природи. Особистість здійснює це право через свою індивідуальну волю, спільність людей - через волю більшості, так як закон більшості є природний закон кожного людського суспільства» [15, с.17].

Слушними можна назвати й ідеї Джефферсона про те, що «демократія, при якій люди вільні думати і говорити що вони побажають, також має на увазі і свободу совісті» [15, с.17]. Так само він виступав і проти релігійної тиранії, яка за його словами «... навіть ще більш огидна, ніж політичний деспотизм ...». В своїх «Нотатках про штат Вірджинія» приділяв питанням релігійної нетерпимості велику увагу, і навіть «став ініціатором прийняття закону про встановлення релігійної свободи і більше шести років (1779-1786 рр.) пішло на те, щоб подолати опір супротивників закону і домогтися його схвалення асамблеєю Вірджинії». Варто сказати, що загалом це, «мало важливі наслідки також і для інших штатів» [16, с.14]. Як і більшість вищезгаданих діячів епохи Нового часу, Джефферсон рішуче стояв на позиціях теорії природного права. Це, на мою думку, й слугувало причиною того, що в релігійних питаннях він «... критикував панування англіканської церкви, виступав за відокремлення церкви від держави, закликав дотримуватися свободи віросповідання, хоча сам і не був атеїстом» [16, с.14]. Стосовно питань релігійної свободи можна сказати, що Джефферсон був послідовником європейських тенденції, що мали місце в Європі ще з XVI століття. Дані тенденції були суттєвим кроком вперед в галузі захисту прав людини на той час. Насамперед це були договори укладені між країнами Європи стосовно протестантського та католицького населення. Наприклад, варто згадати про Вестфальський мир 1648 року, який був укладений відповідними договорами, що по факту зрівнювали права католиків та протестантів на німецьких землях і забороняли їхнім правителям визначати віросповідання своїх громадян на власний розсуд. Саме подібні зрушення в питаннях віросповідання сприяли покращенню релігійної толерантності на теренах Європи. [5, с.77].

Можна погодитись із думкою Н.Є. Гуннінхема-молодшого, який висловлювався про «Нотатки про штат Вірджинія» Джефферсона наступним чином: «Ця праця затвердила за Джефферсоном репутацію «письменника, дослідника природи, вченого і теоретика в області політики» [17, с.96]. На думку ж М. Петерсона дана праця «повинна вважатися одним з найбільш важливих літературних досягнень американської думки вісімнадцятого століття, оскільки в ній він виступив прихильником демократизації суспільства шляхом розширення прав і свобод населення, включаючи середні і нижчі верстви, індіанців, а також чорношкірих, які були рабами у представників вищих класів» [18, с.61].

Окрім цього, Джефферсон в своїх працях наголошував на тому, що демократичні звершення в США потребують подальшого вдосконалення і відповідного закріплення на законодавчому рівні. Як наслідок, він схвалив «вироблену Конституційним конвентом в 1787 р федеральну конституцію за умови її доповнення статтями про права людини» [16, с.13]. «Конституція - це хороша канва, але вона потребує ще деяких доповнень у вигляді Білля про права, що гарантує основні свободи», – такий був висновок Т. Джефферсона [19, с.442]. Очевидно, що в цьому випадку батьки-засновники, знову ж таки, оглядалися на європейський досвід. Мається на увазі британський Білль про права, який був прийнятий ще за сто років до американського і значно обмежив повноваження монарха в більшості галузей (в тому числі і законодавчій), тим самим ліквідувавши небезпеку королівського свавілля. Подібні законодавчі акти мав бажання затвердити в американському законодавстві і Джефферсон. «У кінцевому підсумку ці «доповнення» були внесені, але сталося це не відразу. Навколо ратифікації конституції при її обговоренні окремими штатами розгорнулася гостра боротьба між прихильниками конституції - федералістами і її супротивниками - антифедералістами. Завершилася вона прийняттям конгресом США в 1791 р Білля про права, який складався з 10 поправок до початкового тексту конституції» [16, с.13]. Після затвердження цих поправок кожним штатом окремо даний Білль було імплементовано в конституційне законодавство США. Даний документ чинний в Штатах і донині.

Всі вищезгадані згадані ідеї і праці мислителів, законодавчі акти, прийняті в інших країнах дали великий поштовх появі в 1789 році такого визначного документа в сфері захисту прав людини як «Декларація прав людини і громадянина» (далі – Декларація). «Декларація зробила величезний вплив на процеси боротьби проти «старого режиму» в усьому світі, за повсюдне визнання і захист прав людини і громадянина» і, безумовно, «весь наступний розвиток теорії і практики в області прав людини і громадянина, правової державності, панування права, так чи інакше, зазнавало і продовжує відчувати на собі позитивний вплив цього історичного документа» [5, с.7]. Складно переоцінити значення цього акта, і його вплив на сферу прав людини. Саме в ньому вперше були систематизовані права людини, встановлені особливості правового статусу особи, які актуальні для права більшості держав і нині. Перш за все – це свобода слова, думки, право особи на особисту недоторканість, народний суверенітет, презумпція невинуватості та ін. [20].

Згідно Декларації, права людини є невід'ємними та священними. «Забезпечення природних і невід'ємних прав. Такі – свобода, власність, безпека й спротив гнобленню» встановлювалося, відповідно до Декларації, як головна мета держави. [20]. Найголовнішою ж вважалася свобода думки та поглядів, яка була проголошена «одним з найбільш дорогоцінних прав людини» [20]. Стосовно прав і свобод Декларація передбачала одне лиш обмеження: «здійснення природних прав кожної людини обмежено тими межами, які забезпечують іншим членам суспільства користування тими ж правами» [20], однак ці межі, можуть бути встановлені лише в окремих випадках, передбачених законом. Сучасні принципи правової держави, такі як верховенство права, розподіл влади на незалежні гілки, підзвітність всіх державних органів так само сягають своїм корінням часів прийняття Декларації. [1, с.15].

Великі здобутки в сфері захисту прав людини в ході революційних подій у Франції та Америці знайшли свій відголосок, і не могли не позначитися на ідеях мислителів з інших країн, Зокрема можна згадати Росію де ряд письменників та філософів, зокрема О. Радищев, М. Бердяєв та ін. не могли не обійти увагою

демократичні тенденції що мали місце за кордоном в Європі. Так само, вони в своїх працях відстоюють ідеї рівності та особистої свободи індивідів та на необхідність впровадження цих ідей в Росії. Так, в працях Радищева спостерігаються гострі антикріпосницькі позиції, та неприязнь до самодержавства, де він міркує про «уявлення про свободу і рівність всіх людей в природному стані, про договірне походження держави, про невідчужувані права людини на все життя, власність, рівний суд, свободу думки і слова, про суверенітет народу і його право повалити несправедливий лад» [21, с.130, 176, 177]. В свою чергу, Бердяєв розвиває власні уявлення про християнський персоналізм, який натомість «не означає езопової ізоляції», а навпаки, за своєю суттю стверджує, що «особистість в людині є його незалежність по відношенню до матеріального світу, який є матеріалом для роботи духу» [22, с.254]. Пізніше російський юрист Ф. Мартенс в одній із своїх праць зазначав, що «всі освічені держави визнають за людиною як такою, безвідносно до його підданства або національності, відомі основні права, які нерозривно пов'язані з людською особистістю» [23, с .327].

Середина XIX століття характеризується тим, що «відбувається зміна філософсько-правових поглядів на межі державного втручання в життя суспільства ...» [3], а на міжнародно-правовому рівні переважає «точка зору про законність втручання в справи інших держав і правомірності інтервенції за мотивами «гуманності» для захисту основних прав і свобод людини ...» [5, с.419]. Вищезгадана думка, однак мала на увазі переважно з таким застереженням: «якщо тільки християнське населення неосвічених народів «піддається варварському гонінню та побиттю» [23, с.298]. Дана концепція, яка уможливило військово-втручання у справи так званих «нецивілізованих держав» знаходить свою підтримку в працях багатьох вчених. Разом з тим серед цих суджень варто виділити вченого Ф. Ліста, на думку якого «право на «гуманітарну» інтервенцію виникає не в односторонньому порядку, а в результаті рішення групи держав» [24, с.87]. Окрім того, вчений зазначав те, що «не можна погодитися з тим, що право втручання існує також і в тому випадку, коли, на думку окремої держави, навіть

цілком обґрунтовану, вторгнення представляється для охорони загальних інтересів людства ...» [24, с.87]. Як висновок, «право втручання може бути представлено спільно кільком країнам, яке можна назвати колективним втручанням» [24, с.87]. Дещо контрастують з усіма цими судженням міркування А. Гефтера, який вважав, що у випадку кричущого порушення певною країною прав людини « слід з ним припинити будь-які стосунки», але «не втручатися силою зброї в його внутрішні справи» [25, с.99].

Можна говорити про те, що з кінця XVIII століття система захисту прав людини вийшла на якісно новий рівень. Після ряду революційних подій, наслідком яких стала незалежність США, та встановлення республіканського ладу у Франції, вперше ідеї природних прав людини перестали бути лише предметом роздумів філософів та мислителів, а й знайшли своє практичне втілення в практичній площині. Саме в цей час формуються основні цінності, які й досі є обов'язковими для будь якої цивілізованої держави: це гуманізм, рівність, свобода слова та плюралізм думок, обмеження та поділ влади. Саме в даний період затверджується пріоритетність дотримання та захисту прав і свобод людей для суспільства.

1.3 Права людини в першій половині XX століття

Вже станом на XX століття в конституціях провідних держав знайшли своє відображення ряд норм що затверджують основні права і свободи громадян. Разом із тим, застосування даних норм, мало доволі обмежений характер, оскільки розповсюджувалися вони лише жителів метрополії, уникаючи при цьому велику кількість людей, що проживали в колоніях [1, с.16].

Також для початку XX століття, точніше, після закінчення Першої світової війни і подальшого розпаду ряду імперій та утворення Ліги Націй почали розвиватися актуальні ідеї захисту меншин, які відображалися в тогочасних міжнародних договорах. На думку провідних країн того часу, головна мета таких договорів полягала «в тому, щоб сприяти збереженню політичної стабільності в світі, в якому національна свідомість остаточно витіснила релігійну» [26, с.12],

окрім того «своєчасне закріплення статусу етнічних меншин допомагало уникнути приводу для інтервенції з боку держави, де дана етнічна група перебувала при владі або становила більшість населення і для неї була небайдужа доля своїх одноплемінників» [26, с. 13].

Проблеми прав людини стосуються наступні важливі міжнародні документи початку ХХ ст.:

- «Чотирнадцять пунктів» Вудро Вільсона. Однією з найважливіших в даному документі є ідея президента США про створення певного міждержавного союзу, що в подальшому вилилось у створення Ліги Націй. Окрім цього в «Чотирнадцяти пунктах» висвітлювався ряд питань, що стосувався дипломатії, обмеження озброєнь тощо. Вплив документа особливо відчувався в ході підписання Версальського мирного договору, де була відображена велика кількість положень «Чотирнадцяти пунктів»;

- власне Версальський мирний договір 1919 р., який знаменував собою завершення війни і був підписаний державами, що воювали між собою. Окрім того, Версальський мирний договір включав в себе і статут Ліги Націй [1, с.16-17].

Цікавою особливістю Статуту Ліги Націй є те, що ми не спостерігаємо там терміну «права людини» як такого. Разом з тим, виходячи із самої суті статуту та всіх його положень, можна зрозуміти, що правам людини в документі приділена чимала увага [27, с.99]. В цьому ми можемо переконатись при розгляді обов'язків членів Ліги Нації, які прописані в ст. 23 Статуту, зокрема:

- «докладати зусиль до забезпечення і збереження справедливих і гуманних умов праці для чоловіка, жінки і дитини на своїх власних територіях, а також і у всіх країнах, на які поширюються їх торгові і промислові відносини, і до заснування та утримання з цією метою необхідних міжнародних організацій»;
- «передача Лізі загального контролю над угодами з приводу торгу жінками і дітьми»;
- «забезпечення справедливого режиму для тубільного населення на територіях, підпорядкованих їхньому управлінню»;

- «докладати зусиль щодо вжиття заходів міжнародного порядку для попередження хвороб і боротьби з ними» [28, с.429].

Окрім того, можна зазначити п.1 ст. 22 Статуту, в якому зазначено, що «священною місією цивілізації є добробут і розвиток народів». Також в Пункті 5 Статуту були зазначені положення, що стосуються підмандатних територій. Зокрема це умова про «заборону торгівлі рабами і обов'язок мандатарія гарантувати місцевому населенню свободу совісті та релігії без інших обмежень, окрім тих, які він може накласти для збереження публічного порядку» [28, с.432].

Якщо говорити про права людини в міжвоєнний період, то варто сказати про те, що багато уваги в цей час приділялося саме правам національних меншин. С. В. Черниченко зазначає, що «міждержавне співробітництво з питань, пов'язаних із захистом меншин, стало попередником універсального співробітництва в галузі прав людини» [29, с.332].

Як вказує А. Х. Абашидзе, «проблеми національних меншин звернули на себе увагу внаслідок встановлення нових політичних кордонів у повоєнній Європі» [30, с.35]. Цьому сприяло те, що по закінченню війни під час мирних конференцій відбувся переділ європейських кордонів. В межі новостворених національних держав часто включалися й представники інших національностей, що компактно проживали на певній території. Ясна річ, світова спільнота усвідомила необхідність врегулювання цієї проблеми на політичному рівні. Її ідея полягала в тому, що вищезгадані групи народів, які проживали на території колишніх імперій, що розпалися в ході Першої світової (наприклад Австро-Угорщина, Османська імперія тощо) мають бути включені в особливу договірну систему, яка на думку провідних країн світу мала гарантувати їм захист на міжнародному рівні. Та тим не менш, незважаючи на вимоги окремих держав (наприклад США чи Японії) окремі положення про національні, мовні, чи релігійні меншини у Статуті також відсутні [30, с.35].

В таких угодах брали участь ряд держав Європи – це, зокрема, Польща, Фінляндія, Туреччина, Румунія, Чехословаччина та ін., які зобов'язувались забезпечувати права нацменшин. Серед них є «рівність ставлення і

недискримінації, право на громадянство, право користування рідною мовою, права в культурній сфері, включаючи створення відповідної інфраструктури, в тому числі шкіл, де навчання мало відбуватися на мові меншин, що компактно проживають на даній території, однакова державна фінансова підтримка таких шкіл і ін.» [26, с.13], що були покликані створювати належні умови для збереження національної, релігійної і мовної ідентичності меншин. Можна, зокрема, згадати Малий Версальський трактат з Польщею, ст. 2 якого наголошувала на обов'язковості «надати всім жителям Польщі повний захист їх життя і їх свободи незалежно від походження, національності, мови, раси чи релігії» [4, с.97-98]. Ст. 8 цього трактату зазначала, що «польські громадяни, які належать до меншин етнічних, релігійних або мовних будуть користуватися тим же режимом і тими ж правовими і фактичними гарантіями, що й інші польські громадяни» [5, с.463]. Окрім того, варто зазначити те, що Ліга Націй стала гарантом виконання таких договорів як Польщею, так і усіма іншими державами, що брали на себе подібні зобов'язання.

З плином часу був розроблений відповідний механізм, за допомогою якого відбувався розгляд питань, що стосувалися порушення прав нацменшин. Факти про порушення прав меншин могли подаватись приватними особами або певною організацією в Секретаріат, який, з огляду на ряд формальних положень, встановлював те, чи варта та чи інша петиція для прийняття на розгляд. Якщо ж петицію визнавали як таку, що необхідно розглянути, то Секретаріат сповіщав про це уряд держави, яка звинувачувалася в порушеннях. Далі, петиція передавалась в «Комітет трьох», для того аби той вирішив, чи варта дана петиція передання на розгляд Ради Ліги Націй. У разі відмови справа надсилалася назад, в архів Секретаріату. У випадку ж затвердження справа відправлялась для розгляду по суті на найближчій сесії Ради Ліги Націй. Обговорення петиції відбувалось у присутності уповноваженого представника винної держави. Характерним є те, що дебати сторін не відбувалися і процес мав радше односторонній характер, оскільки особа, яка надіслала скаргу, не брала участь у даному розгляді. Рішення щодо певної справи приймалось Радою одногосно. Варто також зазначити те,

що сам розгляд був скоріше простим повідомленням відповідної інформації про порушення, оскільки рішення по справі майже не породжувало санкцій для держави [27, с.104].

Окрім того, Лігою Націй приділялась велика увага работоргівлі. В рамках даного міждержавного органу були підписані ряд угод, що були спрямовані на боротьбу з торгівлею людьми, особливо жінками та дітьми [5, с.463]. Як наслідок, в 1921 р. Лігою Націй була схвалена Женевська конвенція боротьби з торгівлею жінками та дітьми. Ця Конвенція узагальнила та доповнила вже існуючі угоди з даного питання і, окрім покарання за вчинення злочину, також встановила злочинність самого лиш факту його підготовки та/або замаху [31, с.52].

Також, значних зусиль в ті часи було докладено для захисту прав дітей. Про це красномовно свідчить Женевська декларація прав дитини, яка була прийнята в 1924 р. і була першим документом свого роду, який був спрямований на захист прав дитини на міжнародному рівні. Преамбула даної Декларації починається з наступних слів: «чоловіки і жінки всіх країн світу, визнаючи, що людство повинно давати дітям найкраще з усього, що воно має, проголошують своїм обов'язком і встановлюють, що абсолютно незалежно від усіх міркувань, заснованих на відмінностях раси, громадянства або віросповідання дитині повинна надаватися можливість нормального розвитку, як матеріального, так і духовного» [27, с.106]. Саме цей документ став основоположним в сфері захисту прав дитини, вперше порушував проблеми в цій галузі, і уможливив розвиток цього напрямку в майбутньому. Також характерним є загальність положень Декларації, адже вони поширювалися на всіх дітей, незважаючи на расу, національність, місце проживання, стать, майновий стан тощо [27, с.106, 107].

Так само, значних зусиль Ліга Націй докладала і в питаннях, що стосуються рабства. Ліга Націй розробляла відповідні норми, які мали бути спрямовані на заборону останнього, оскільки міжнародно-правові акти проти рабства, що були прийняті ще в ХІХ ст. були вкрай неефективні через те, що не розробляли відповідних юридичних механізмів, які б сприяли боротьбі з цим явищем, і, власне, носили декларативний характер. Через це, Лігою Націй в 1926 р. вперше

була укладена Міжнародна конвенція проти рабства. Рабство, згідно даної Конвенції розуміється як «положення або стан особи, щодо якої здійснюються всі або деякі атрибути права власності» [32]. Та тим не менш, ст. 2 Конвенції закріплювала обов'язок «запобігати і припиняти торгівлю невольниками, а також продовжувати домагатися поступово і в якомога коротший термін повного скасування рабства у всіх його формах» [32], що може свідчити про те, що про цілковите скасування рабства на всіх рівнях на той час мови не йшло.

Як можна зрозуміти, міжнародна система захисту прав людини, що склалася в ті часи, незважаючи на свою прогресивність, мала безліч недоліків і була малоефективною. Тенденції, які створювала Ліга Націй у цій сфері, не знайшли одноголосного відгуку серед країн світу. Держави, по факту, чинили відчайдушний спротив розширенню повноважень Ліги Націй у вирішенні конфліктів між державами, контролі за виконанням міжнародно правових угод, оскільки вбачали у цьому загрозу для власного суверенітету. В цьому ж, однак, є частка правди, оскільки рішення в Лізі Націй, в тому числі й ряд зобов'язань, які покладалися на країни, приймалися під тиском провідних держав світу, які перемогли в Першій світовій війні. Система ж, що склалася, була доволі нерівноправною [27, с.106], оскільки «головні союзні держави не брали на себе жодних зобов'язань щодо надання меншинам, які проживають на їх території, тих же прав, що і всім своїм громадянам» [5, с.422]. Єдині зобов'язання, які провідні держави брали на себе, стосувалися лише того, що вони були «лише в ролі гарантів створеної системи і не були пов'язані будь-якими зобов'язаннями перед Лігою Націй» [5, с.422]. Тому можна, на мою думку, назвати мотивованими звинувачення окремих держав в тому, що «деякі держави-члени Ліги Націй розцінювали договори про меншини як нерівноправні, несумісні з суверенітетом держав і такі що відкривали лазівки для втручання в їх внутрішні справи» [5, с.422].

Як наслідок, подібні прогалини та суперечності, що спостерігались, призвели до того, що «держави-члени Ліги Націй навіть не ставили перед собою завдання виробити універсальний міжнародний документ, який містив би положення про

повагу і дотриманні хоча б елементарних прав і свобод людини» [5, с.423]. Однак не можна не погодитися з рядом науковців, зокрема з юристом М. Шоу про те, що дана міжнародна система «хоч і не досягла значних успіхів, однак проклала шлях для подальшого захисту прав людини» [33, с.31].

В світлі цього, слушною є також і думка німецького вченого Е. Кляйна, який говорив про те, що в сфері міжнародного захисту прав людини Ліга Націй «домоглася перших відчутних успіхів, без яких подальший розвиток в рамках Організації Об'єднаних Націй був би немислимим» [34, с. 348].

Таким чином, можна дійти висновку, що тема прав людини пройшла тернистий шлях, починаючи з античної епохи. Так, права людини були предметом для роздумів багатьох філософів та мислителів античності (Гомер, Епікур, Демосфен, Демокрит та багато інших). Дані ідеї мали місце на офіційному рівні – наприклад в грецьких містах-державках, де громадяни були наділені певними правами та обов'язками (зокрема правом голосу, правом на вирішення державних справ, участь у здійсненні правосуддя та ін.). Щоправда, даними правами був наділений лише невеликий прошарок людей, що виглядало скоріше привілеєм в тогочасному рабовласницькому суспільстві, а переважна більшість людей так і залишалась безправною. Схожа ситуація була і в Римській республіці та Візантії часів Юстиніана.

В часи Середньовіччя питання прав людини також порушувалось у працях вчених та мислителів того часу – Марсилія Падуанського, Ансельма, Генрі Бректона, Фоми Аквінського та інших. Так само, ці ідеї певною мірою проявлялися на державному рівні – наприклад Велика хартія вольностей 1215 р. в Англії, згідно з якою, окрім іншого, обмежувалося феодалне свавілля по відношенню до вільних людей.

Надихнувшись ідеями античних і середньовічних мислителів, тема прав людини мала величезний інтерес з боку видатних європейських науковців, юристів, та філософів епохи Нового часу (Г. Гроція, Б. Спінози, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, І. Канта, Т. Джефферсона, Ж.-Ж. Руссо, Гегеля та інших) і знайшла відображення в багатьох їхніх працях. Ними почала розвиватися, зокрема,

концепція природних прав, за якою будь-яка людська істота наділяється низкою прав лише за фактом народження (зокрема правом на життя, гідність, свободу думки, свободу совісті тощо). В цей час приймаються такі важливі нормативно-правові акти як: Білль про права 1689 р. в Великобританії, Білль про права 1791 р. в США та Декларація прав людини та громадянина 1789 р. у Франції. Дані документи мали значне юридичне та історичне значення, оскільки саме вони, на мою думку, заклали фундамент для розвитку міжнародної системи захисту прав людини, який, власне, і відбувався протягом XIX - початку XX століття. Щоправда, правозахисні положення, що були затверджені провідними державами світу в ті часи, частіше за все стосувалися лише білого населення, яке проживало в метрополіях, а для численних жителів колоній в Африці та Азії дані норми, в більшості випадків, розраховані не були.

Все істотно змінюється по закінченню Першої світової війни, із заснуванням Ліги Націй. Новостворена організація починає займатися впровадженням правозахисних інститутів на міждержавному рівні, і тому приділяє значну увагу захисту прав національних, мовних та релігійних меншин, захисту прав жінок та дітей тощо. Однак система, створена Лігою Націй була доволі невдалою, і, як наслідок, організація не мала ефективних механізмів впливу на ті держави, які насмілювалися порушувати права вищевказаних категорій осіб. Забезпечення і захист прав та основних свобод людини, в тому числі різних категорій меншин, маючи не стільки міжнародно-правову, скільки внутрішньодержавну природу, в разі неналежного регулювання, фактично перетворювалось на серйозну проблему, і отже, могло створити загрозу не тільки інтересам в рамках національної безпеки, а й стану і стабільності міжнародного миру. Тим не менш, на мою думку, не можна не відзначити і користь міжнародних правозахисних ініціатив Ліги Націй, адже вони, безумовно, наклали свій відбиток на систему захисту прав людини і були взяті в подальшому на озброєння Організацією Об'єднаних Націй.

РОЗДІЛ 2. Функціонування міжнародної системи захисту прав людини в рамках Організації Об'єднаних Націй

2.1 Формування та розвиток системи захисту прав людини під егідою Організації Об'єднаних Націй

Ухвалення, підписання та набрання чинності Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) в 1945 році ознаменувало собою створення якісно нової міжнародної організації, яка була покликана здійснювати заходи стосовно дотримання основоположних прав та свобод людини в планетарному масштабі. Створення даної організації було своєрідною домовленістю між державами щодо підтримання миру та законності в усіх країнах світу, які визнають необхідність дотримуватись прав людини як першочергову. [35, с.3].

Багато вчених не без підстав вважають, що всі положення Статуту ООН щодо прав людини є компромісом між існуючими на той час групами соціалістичних, західних, та латиноамериканських країн, які мали різні погляди і впливали на вирішення цього питання (від проголошення ідеї прав людини до створення Міжнародного суду з прав людини). Компроміс полягає в тому, що Статут: не містить положень про захист прав людини чи засобів його здійснення; не містить будь-яких зобов'язань щодо чітких дій, спрямованих на заохочення загальної поваги і додержання прав людини й основних свобод; містить вкрай обмежені повноваження Генеральної Асамблеї у сфері сприяння здійсненню прав людини – організувати дослідження і робити рекомендації із застереженням, яке міститься у п.7 ст. 2 про позбавлення права втручатися у справи, що по суті входять у внутрішню компетенцію будь-якої держави; містить принцип рівноправності і самовизначення народів як керівний принцип самої Організації, а не держав-учасниць з посиланням на самоврядуванням народів несамоврядних територій та самоврядування або незалежність населення територій під опікою. Статут ООН визначає лише як ціль цієї організації «заохочення та розвиток поваги до прав людини і основних свобод» [7, с.105].

Слід зазначити, що в тексті Статуту ООН вищевказаний принцип не згадується в переліку принципів міжнародного права, закріплених в ст.2, і крім того, він не виділяється як окремий принцип і в Декларації Генеральної Асамблеї ООН про принципи міжнародного права, яка тлумачить положення Статуту ООН. Разом з тим, традиційно міжнародним співтовариством визнається, що оскільки, згідно п.3 ст.1 Статуту «однією з переслідуваних цілей ООН є здійснення міжнародного співробітництва у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру та заохочення і розвиток поваги до прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії» [36], установчий акт організації побічно закріпив цей найважливіший принцип міждержавної взаємодії. Поза всяким сумнівом, «спеціальне включення положення про розвиток і заохочення поваги до прав людини і основних свобод для всіх в число цілей ООН пояснюється, перш за все, подіями, які відбулися безпосередньо перед Другою світовою війною і в ході її», – підкреслюється в дослідженні ООН з прав людини [37, с.5], але в той же час воно підтверджується ст. 55 самого ж Статуту, в рамках якої з метою створення умов стабільності і благополуччя, необхідних для мирних і дружніх відносин між націями, ООН сприятиме, зокрема, «загальній повазі і дотриманню прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі мови та релігії» [36], а також Декларацією 1970 р., прийнятої для деталізації нормативного змісту принципів Статуту ООН. Так, в розділі документа під назвою «Принцип рівноправності і самовизначення народів» ще раз особливо наголошується, що «кожна держава зобов'язана сприяти шляхом спільних і самостійних дій загальній повазі і дотриманню прав людини і основних свобод відповідно до Статуту» [36].

Ці норми дають можливість зробити висновок про те, що основні права і свободи людини повинні дотримуватися на територіях всіх держав-членів, а до отримання політичної незалежності і на колоніальних, а також підмандатних ООН територіях. І хоча до теперішнього часу як таких залежних територій або, як їх офіційно визначала Рада з Опіки ООН, колишніх мандатних територій, відторгнутих в результаті Другої світової війни від ворожих держав, і добровільно

включених в систему опіки державами, відповідальними за управління, чи не залишилося, так як вони всі отримали самостійність як у внутрішніх, так і в зовнішніх справах або увійшли до складу інших держав. Проте, Статут ООН наказує всім «об'єднаним націям» незалежно від їх статусу або відмінностей «дотримуватися всіх основних прав і свобод людини, не допускаючи при цьому будь-яких ознак або форм дискримінації» [36]. Варто в цьому зв'язку звернутися на один з Консультативних висновків Міжнародного Суду ООН, який він виніс в період політичної та ідеологічної конфронтації між державами різних соціально-економічних систем і порядків. Так, в подібному акті від 21 червня 1971 р. питанню «Про юридичні наслідки для держав продовження присутності Південної Африки в Намібії, незважаючи на резолюцію 276 (1970 р.) Ради Безпеки» Міжнародний Суд Організації зазначив, що «встановлення і примусове проведення в життя відмінностей, винятків і обмежень, заснованих виключно на ознаках раси, кольору шкіри, національного або етнічного походження, є запереченням основних прав і свобод людини і грубим порушенням цілей і принципів Статуту» [38].

Те, що норми, які стосуються прав людини і закріплені в Статуті ООН, є юридично обов'язковими, не викликає сумнівів і щодо держав, які не є членами організації. У зв'язку з цим п.6 ст.2 Статуту ООН стосовно прав і основних свобод людини чітко говорить, що «організація забезпечує, щоб держави, які не є її членами, діяли відповідно до її Принципів, оскільки це може виявитися необхідним для підтримання міжнародного миру і безпеки» [36].

Аналізуючи норми Статуту ООН про права людини не можна не відзначити і наступну важливу обставину. Головний документ організації не закріплює вперше термін «права людини» (він, як відомо, з'явився і увійшов в міжнародно-правовий обіг після війни в США за незалежність і Великої Французької революції), а також не оперує таким поняттям, як «права громадянина» (про нього вперше говориться, як уже до цього підкреслювалося, у Французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 р). Потрібно зауважити, що ні в якому разі ці зазначені аспекти не є ні недоліками і не пробілами в тексті Статуту. Вся справа в

тому, що з періоду виникнення поняття «прав людини» в рамках міжнародно-правового співробітництва держав склалася обґрунтована і, що дуже важливо, очевидно об'єктивна тенденція розглядати їх як невід'ємну властивість, що природнім чином належить кожній людині від самого факту народження. Визначаючи таким чином цю властивість як вираження гідності, притаманної людській особистості, Статут ООН підтвердив цю закономірність. Тому він і не згадує про права громадянина, оскільки вони нерозривно пов'язані з правами людини. Говорячи іншими словами, права людини гарантуються Статутом ООН кожній особистості незалежно від його належності до громадянства будь-якої держави [39, с.160].

З періоду, що передував створенню ООН державами-членами через її ті чи інші органи або установи були, наприклад, узгоджені і прийняті такі вагомні міжнародні договори:

- «Загальна декларація прав людини, прийнята відповідно до резолюції 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року»;
- «4 Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року з Додатковими Протоколами I і II від 8 червня 1977 р схвалені Генеральною Асамблеєю ООН»;
- «Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий відповідно до резолюції 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р.»;
- «Факультативний Протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (резолюція 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 19 грудня 1966 р.)»;
- «Другий Факультативний Протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, спрямований на скасування смертної кари, прийнятий 15 грудня 1989 року»;
- «Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий відповідно до резолюції 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р.»;

- «Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських і принижуючих гідність видів поводження або покарання, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 18 грудня 2002 р.»;
- «Конвенція про права дитини, прийнята згідно з резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 р.»;
- «Конвенція № 29 про примусову чи обов'язкову працю, прийнята Міжнародною Організацією Праці 28 червня 1930 р.»;
- «Конвенція № 105 про скасування примусової праці, прийнята Міжнародною Організацією Праці 25 червня 1957 р.»;
- «Конвенція Міжнародної Організації Праці № 155 1981 року про безпеку та гігієну праці та виробниче середовище, № 148 1977 року про захист трудящих від професійного ризику, спричиненого забрудненням повітря, шумом і вібрацією на робочих місцях» [39, с.160];
- та інші.

Як відзначають окремі фахівці, «взагалі ж в системі сучасного міжнародного права прийнято більше 90 міжнародних договорів, які безпосередньо зачіпають права людини і, зокрема, тільки близько 40 з них діють в рамках міжнародного гуманітарного права» [34 с.314]. Мабуть ними не враховуються в цьому переліку конвенції, прийняті під егідою Міжнародної Організації Праці, а їх дана спеціалізована установа ООН прийняла майже близько 200 з різних аспектів соціальних та економічних прав. Зрозуміло, метою всіх цих універсальних за характером міжнародно-правових актів не є створення всеосяжної системи захисту прав людини, а лише забезпечення деяких конкретних прав індивіда. [34 с.314]. Як видно з представленого переліку, у багатьох без винятку випадках прийняття міжнародних договорів з прав людини передували процедури розробки і схвалення окремих резолюцій, і їх в сукупності умовно можна розділити на три основні групи:

- До першої групи можна віднести Загальну декларацію прав людини, а також Міжнародні пакти про права людини 1966 р з їх Факультативними

протоколами, в яких закріплені норми - принципи стосовно прав і основних свобод людини в умовах мирного часу;

- Женевські конвенції 1949 року про захист жертв війни і Додаткові протоколи до них 1977 р. Та ін утворюють наступну другу групу. У них, як вже зрозуміло, містяться норми, що стосуються прав людини в період збройних конфліктів міжнародного і неміжнародного характеру;
- І нарешті, третя група складається з тих міжнародних договорів, які передбачають відповідальність за злочини, вчинені з наміром порушення прав людини як в мирний, так і воєнний час. Це, зокрема, якщо знову ж таки виходити з перерахованого вище переліку, Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських і принижуючих гідність видів поводження чи покарання 1984 р. [39, с.168].

Важливо відзначити, що містяться в цих міжнародно-правових актах норми, що покладають певні зобов'язання, імперативні, тобто юридично обов'язкові для підписали і ратифікували їх держав. Виняток становить лише Загальна декларація прав людини 1948 року, яка не є власне міжнародним договором в його класичному розумінні. Разом з тим і вона містить права і свободи, що розглядаються державами як юридично обов'язкові норми. Велика і неоціненна роль Загальної декларації в розвитку, поглибленні та уточненні змісту прав і свобод людини і громадянина в ході реформування конституційного (національного) законодавства і укладення нових міжнародних договорів. Що стосується інших документів, то практично всі вони зобов'язують держави після приєднання або ратифікації надати передбачені в них права і свободи всім особам, які знаходяться під їхньою юрисдикцією. Наприклад, в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права визнається юридично обов'язок держави забезпечувати такі права і свободи, як право на життя, свободу від катувань або рабства, особисту недоторканність, гуманне поводження і повагу гідності, властивої людській особистості, право покинути будь-яку країну, на рівність перед судами, перед законом і т.д. Як свідчить п.1 ст.2 Пакту, «вони повинні бути надані кожною державою-учасницею всім особам, які перебували в межах її

території та під її юрисдикцією, без будь-яких відмінностей» [40]. «З цією метою держави-учасниці зобов'язуються вжити законодавчих та інших заходів відповідно до своїх конституційних процедур, які можуть виявитися необхідними для здійснення прав, визнаних у Пакті» (п.2 ст.2) [40]. «Відступ від своїх зобов'язань можливий тільки в такій мірі, в якій це потребується гостротою надзвичайного стану, за умови, що вжиті державами-учасниками заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження» (п.1 ст.4) [40].

Поступова глобалізація системи прав людини привела до створення в рамках ООН спеціального контрольного механізму щодо їх захисту. До сьогоднішнього дня під егідою універсальної організації «функціонує розгалужена система органів, що займаються розробкою міжнародних стандартів і здійсненням міжнародного контролю за дотриманням вже прийнятих документів» [26, с.15]. При цьому основною формою контролю з боку цих структур є «процедура звітування, встановлення фактів і розгляд суперечок в спеціальних спостережних комітетах» [26, с.15]. Останні стали активно створюватися з середини 60-х рр. XX століття і, до теперішнього часу діють в такій якості в шістьох міжнародних конвенціях. Відповідно до ст.28 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. було засновано:

- Комітет з прав людини (створений в 1966 р.);
- Комітет з расової дискримінації (створений в 1970 р.);
- Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок (створений в 1982 р.);
- Комітет з економічних, соціальних і культурних прав (створений в 1985 р.);
- Комітет проти тортур (створений в 1988 р.)
- Комітет з прав дитини (створений в 1990 р.).

Слідом за вищезгаданими установами стали формуватися пости Спеціальних доповідачів, представників Генерального секретаря ООН, робочі групи за окремими країнами і конкретних проблем. Відповідно до Статуту ООН

забезпеченням захисту прав людини в тій чи іншій мірі займаються всі головні органи організації, включаючи Генеральну Асамблею, Економічну і соціальну раду і Раду Безпеки.

За п.1 (6) ст.13 Статуту Генеральна Асамблея «організовує дослідження і дає рекомендації» з метою «сприяння здійсненню прав людини та основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови та релігії» [36]. Також для здійснення своїх функцій в області захисту прав людини основний орган організації відповідно до ст.22 Статуту «створює за потреби різні допоміжні органи» [36]. «Деякі з них створюються ad hoc, інші є, по суті, постійними і функціонують протягом тривалого часу» [5, с.455].

У 1995 році Генеральна Асамблея приймає рішення, відповідно до якого створюється Підготовчий Комітет з метою розробки остаточного тексту Статусу Міжнародного кримінального суду, який влаштовує більшість держав-членів ООН. 15-17 липня 1998 р завершенні роботи підготовчого комітету скликаються міжнародна дипломатична конференція в Римі, за підсумками якої більшість голосів держав-членів ООН (120 – «за», 21 – «утрималися», 7 – «проти») приймається Статус, що стало «значним завоюванням в області прав людини» [40].

У статусі сформульовані склади, що охоплюють практично всі серйозні злочини: злочин геноциду, злочин проти людяності, воєнні злочини і агресія. При цьому багато з них вперше закріплені в цьому міжнародному договорі, і їх перелік, що важливо зазначити, може бути переглянутий не раніше ніж через сім років після набрання Статусом чинності [42, с.239]. Це, як пишуть І.П. Блищенко і І.В. Фісенко, «служуватиме подальшому зміцненню міжнародного режиму захисту прав людини та забезпечення численних стандартів конкретними механізмами реалізації прав людини» [42, с.239].

Економічна і соціальна рада (далі – ЕКОСОП) уповноважується Статутом «робити рекомендації з метою заохочення поваги та дотримання прав людини і основних свобод для всіх» (п.2 ст.62) [36], «готувати для подання Генеральній Асамблеї проекти конвенцій» (п.3 ст .63) [36], «скликати відповідно до правил,

запропонованими організацією, міжнародні конференції» (п.4 ст.62) [36]. Крім того, «для виконання покладених на нього функцій ЕКОСОП створює спеціальні комісії» (ст.68 Статуту ООН) [36]. Наприклад, відповідно до цієї зазначеної статті була створена Комісія з прав людини.

Комісія з прав людини була затверджена ЕКОСОП ООН в 1946 р Спочатку вона складалася з 18 членів, потім була збільшена до 53 членів, які призначаються ЕКОСОП за правилами справедливого географічного розподілу, що регулює обрання членів Ради на трирічний термін. Вона скликала щорічно в Женеві на шість тижнів. Комісія була форумом, на якому держави, міжурядові та неурядові організації обговорювали проблеми прав людини. Вона була наділена правом виносити на обговорення випадки порушення прав людини в будь-якій точці земної кулі.

Комісія була уповноважена представляти ЕКОСОП пропозиції, рекомендації та доповіді з питань захисту прав людини. Держави, в яких мало місце порушення прав людини, відповідали на поставлені Комісією питання. Щоб дати кваліфіковану оцінку ситуації, що склалася, Комісія мала право запрошувати групу фахівців або окремих експертів, організувати позапланові відвідування цих країн, а потім проводити обговорення проблеми і надавати необхідну допомогу державам з питань захисту прав людини. Якщо окрема ситуація визнавалася досить серйозною, Комісія могла провести розслідування з залученням групи незалежних експертів, потім відповідно до отриманої інформації закликала цю державу провести необхідні зміни законодавчого та практичного характеру щодо захисту прав людини.

За багато років Комісія створила численні механізми по встановленню фактів в області прав людини: це твердження тематичних мандатів по розбору особливо серйозних порушень; призначення спеціальних доповідачів по негативним, з точки зору дотримання прав людини, наслідків; створення робочих груп; обговорення доповідей та інформації і т.д. [43, с. 304].

Та тим не менш, на початку і в другій половині 2000 рр. в рамках діяльності Комісії ООН з прав людини частіше порушувалося питання про її неефективність.

При цьому «критикувався сам принцип її організації як міжурядового органу, в якому рівномірно представлені всі регіони світу, незалежно від того, чи дотримуються на ділі окремі держави-члени міжнародних стандартів захисту прав людини» [50, с.33,34]. Це підтвердив у квітні 2005 року тодішній Генеральний секретар ООН К. Аннан, зазначивши в якості істотного недоліку Комісії політичну ангажованість її членів, їх вибірковість в підході до проблем і неприкрите лобіювання інтересів своїх і союзних з ними держав. Діяльності Комісії була властива також конфронтація в зв'язку з обговоренням положення з повагою прав людини всередині окремих держав [34, с.92].

В результаті довгих переговорів і дискусій було прийнято рішення про скасування Комісії та створення замість неї в 2006 року на підставі Резолюції Генеральної Асамблеї ООН нового органу – Ради з прав людини. Він сьогодні має статус допоміжного органу Генеральної асамблеї і складається з 47 членів. Вони обираються Генеральною Асамблеєю на основі справедливого географічного розподілу. Основне завдання Ради - розгляд випадків серйозного порушення прав людини на території держав-членів ООН і підготовка з приводу них відповідних рекомендацій [51].

Відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН «Рада відповідає за сприяння загальній повазі та захисту всіх прав людини і основних свобод для всіх без будь-яких відмінностей на справедливій і рівній основі. Рада уповноважена розглядати ситуації, пов'язані з порушенням прав людини, включаючи грубі та систематичні порушення, і вносити відповідні рекомендації. Рада в своїй роботі керується принципами універсальності, неупередженості, об'єктивності та невідбирковості, конструктивного міжнародного діалогу та співробітництва з метою сприяння заохоченню та захисту всіх прав людини - громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних, включаючи право на розвиток» [43, с. 306].

З моменту функціонування в порівнянні з колишньою Комісією Рада помітно поліпшила правозахисний механізм, розробивши «Процедуру 1503». Відповідно до цієї процедури, що діє в даний час на основі Резолюції Генеральної Асамблеї,

підвищилася ефективність розгляду скарг, що надходять, з'явився новий порядок універсального періодичного огляду [51].

Також ЕКОСОП була створена і Підкомісія з попередження дискримінації і захисту меншин, діяльність яких спочатку, як це планувалося, виключно базувалася на питаннях, які стосуються прав людини [39, с.170]. Підкомісія з попередження дискримінації та захисту меншин (первинна назва, потім Підкомісія щодо заохочення і захисту прав людини) була наділена наступними функціями:

- «робити дослідження, особливо в світлі Загальної декларації прав людини, і давати Комісії з прав людини рекомендації, що стосуються попередження дискримінації будь-якого роду і пов'язані з правами людини і основними свободами і з захистом расових, національних, релігійних та мовних меншин»;
- «виконувати будь-які інші функції, які можуть бути покладені на неї Економічною і соціальною радою або Комісією з прав людини.»

Підкомісія проводила свої сесії один раз на рік і представляла доповідь Комісії. Члени Підкомісії (спочатку їх було 12, потім 26) обиралися Комісією в їх особистій якості - як експерти, а не як представники держав. Проте їх кандидатури повинні були представлятися урядами, а їх обрання регулювалося конкретними правилами справедливого географічного розподілу. Компетенція Підкомісії поступово розширювалася, і до неї ставилися не тільки проблеми дискримінації та захист меншин, а й, по суті справи, питання захисту прав людини в цілому [43, с. 305].

На Раду Безпеки згідно ст.24 Статуту ООН покладається «головна відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки» [36]. Для забезпечення цієї функції вона відповідно до ст.34 Статуту «уповноважується розслідувати будь-який спір або будь-яку ситуацію, яка може викликати спір, для визначення того, чи не може продовження цієї суперечки або ситуації загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки» [36], а на основі ст.39 Статуту має право «визначати, що та чи інша ситуація становить загрозу миру» [36]. Відповідно до цієї статті були, зокрема, створені на основі спеціальних

резолуцій 808 (1993) від 22 лютого 1993 року, 808 (1993) від 25 травня 1993 року і 955 (1994) від 8 листопада 1994 р Міжнародні трибунали ad hoc для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території колишньої Югославії, а потім і в Руанді [26, с.15].

Окрім цього, 28 вересня 2001 року відбулося 4385 засідання Ради Безпеки, на якому була прийнята важлива комплексна і всеосяжна резолюція Ради Безпеки ООН 1373 (2001), яка передбачає заходи і стратегії боротьби з міжнародним тероризмом. Відповідно до п.6 Резолюції «був заснований Контртерористичний комітет з метою здійснення контролю за виконанням резолюції із залученням авторитетних експертів» [44]. Рада безпеки закликала всі держави «представити не пізніше, ніж через 90 днів, починаючи з 28 вересня 2001 р інформацію про заходи, вжиті ними в зв'язку з цим» [44]. Резолюція також закликала до «припинення фінансування тероризму та поліпшення міжнародного співробітництва в боротьбі з тероризмом» (п.3 (с) [44]. Через деякий час, 12 листопада 2001 року Рада Безпеки приймає резолюцію 1377 (2001), в преамбулі якої він заявляє про те, що «міжнародний тероризм є однією з найбільш серйозних загроз для міжнародного миру і безпеки в ХХІ столітті» [45].

У подальшій своїй резолюції 1566 (2004), з огляду на ту обставину, що в нині діючих 13 міжнародних конвенціях відсутнє єдине і загальновизнане визначення тероризму, Рада Безпеки визначає, що «будь-які акти тероризму не мають будь-якого виправдання, незалежно від їх мотивів» (п.6) [46].

Далі в резолюції 1624 (2005) говориться, що Рада Безпеки «доручає Контртерористичному комітету включити в його діалог з державами-членами питання, що стосуються її виконання» [46], а також міститься ряд посилань на «необхідність забезпечення того, щоб заходи по боротьбі з тероризмом відповідали їх зобов'язаннями в області прав людини» [47].

Зі змісту всіх вищевказаних резолюцій Ради Безпеки можна зробити важливий і узагальнений висновок про те, що один з головних органів ООН визначає тероризм не тільки «як якесь явище, яке наражає на небезпеку або

забирає життя ні в чому не винних людей, має зв'язок з транснаціональною організованою злочинністю, незаконним обігом наркотиків, відмиванням грошей, незаконним обігом зброї та незаконними поставками ядерних, хімічних і бактеріологічних матеріалів», але і кваліфікує його як суспільно небезпечне діяння, «поєднане з подальшим здійсненням таких серйозних злочинів, як вбивство, вимагання, викрадення людей, збройні напади, захоплення заручників і розбій» [48, с.77].

В ході проведення 48-ою сесії Генеральної Асамблеї ООН з урахуванням рекомендацій, викладених в Віденській декларації і Програмі дій, прийнятих Всесвітньою конференцією з прав людини (Відень, 14-25 червня 1993) та Резолюції 48/141 від 20 грудня 1993 був заснований пост Верховного Комісара ООН з прав людини. Згідно зі встановленими правилами він призначається Генеральною Асамблеєю строком на 4 роки і являє собою посаду, що відповідає рівню заступника Генерального секретаря ООН.

Не можна сказати, що Верховний Комісар організації має досить широку компетенцію. Проте, його повноваження полягають, наприклад, в тому, щоб «заохочувати і захищати ефективно здійснення прав людини по всьому світу, виконувати завдання, доручені йому компетентними органами ООН в області прав людини і представляти їм рекомендації з метою сприяння ефективному заохоченню і захисту прав людини, надавати консультативні послуги та фінансову допомогу на прохання зацікавленої держави і регіональних організацій з прав людини з метою підтримки здійснення заходів і програм у галузі прав людини, розширювати міжнародне співробітництво з метою заохочення та захисту прав людини» [49, с.204]. Він також бере активну участь при проведенні миротворчих операцій ООН. Серед найперших заходів, здійснених Верховним Комісаром, стало прийняття рішення про створення цілодобової «гарячої лінії» з питань прав людини з тим, щоб колишній Центр з прав людини міг отримувати термінову інформацію, що стосується порушень в цій галузі, а також приймати оперативні рішення [34, с.72]. У 1997 р Управління Верховного Комісара було

об'єднане з Центром ООН з прав людини, що дозволяє йому координувати всю діяльність ООН з прав людини.

Контроль у сфері захисту прав людини здійснюють також і інші органи, засновані відповідно порівняно новими міжнародними конвенціями. Протягом 2006 року в рамках ООН були прийняті дві такі універсальні міжнародні договори – Конвенція про права інвалідів з Факультативним протоколом (воно вступило в чинності 3 травня 2008 року) та Конвенція для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень (відкрита для підписання 20 грудня 2006 р., але через недостатню кількість ратифікованих грамот ще не введена в дію).

Компетенція Комітету з прав інвалідів полягає в тому, щоб «розглядаючи доповіді держав-учасниць, а також індивідуальні скарги від фізичних осіб, провести розслідування порушень прав людини» (п.2 ст.6 Факультативного протоколу) [52]. Заснований на основі Конвенції для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень відповідний Комітет також перш за все «розглядає доповіді держав-учасниць про заходи, вжиті у зв'язку з виконанням норм» (ст.29), «індивідуальні скарги та повідомлення держав-учасників щодо недотримання Конвенції іншими державами-учасниками» (ст.32) [53]. У його повноваження, крім того, як вже зрозуміло з назви, входить «розгляд прохань про розшук і встановлення місцезнаходження зниклих осіб, поданих їхніми родичами, а також законними представниками» (ст.15) [53]. Комітет уповноважений організувати й «відвідування тієї чи іншої держави-учасника при надходженні інформації про серйозні порушення на його території» (ст.33) [53].

Загалом же, ООН була створена, як відповідь на події та наслідки Другої світової війни. Однією з основних функцій і цілей ООН був захист прав і свобод усіх людей, незалежно від статі, раси, віку, віросповідання тощо. Охороняти дані права і свободи на міжнародному рівні були покликані численні органи, комітети і комісії, що були створені під егідою ООН, зокрема Генеральна Асамблея, ЕКОСОП, Рада Безпеки, Рада з прав людини та багато інших. Розглянувши діяльність контрольних органів системи ООН можна сказати, що кожен з них виконує властиві їм функції. При цьому мета такого в сукупному значенні

контрольного механізму полягає не в примусі або застосування санкцій до держав за виконання взятих ними на себе зобов'язань, а лише в контролі за втіленням в життя положень міжнародних угод, якщо мова йде конкретно про ті чи інші пакти, конвенції, декларації або резолюції. Говорячи іншими словами, одна з основних завдань органів контролю – сприяти і допомогати державам у виконанні ними міжнародних зобов'язань шляхом прийняття відповідних рішень і рекомендацій.

2.2 Діяльність ООН у сфері захисту прав людини на сучасному етапі розвитку

Станом на сьогодні головне завдання ООН, як свідчить п. д) Резолюції Генеральної Асамблеї від 4 грудня 2000 р полягає в тому, щоб надати «сприяння розвитку і зміцненню прозорих, демократичних, справедливих і підзвітних міжнародних інститутів у всіх областях співпраці, зокрема за допомогою здійснення принципів повної та рівноправної участі в діяльності їх відповідних механізмів прийняття рішень» [54].

На мою думку, акцентуючи увагу на належному функціонуванні контрольних органів, ООН повинна завжди віддавати собі звіт в тому, що вони все ще далекі від досконалості. Про це з року в рік говорять, пишуть і сперечаються багато правозахисників, неурядові організації, вчені, експерти та фахівці з міжнародного права. Найпоширенішими і відомими недоліками системи контрольних органів ООН до теперішнього часу є: громіздкий характер їх роботи; недостатність, а також дублювання і паралелізм в здійсненні своїх повноважень; відсутність чіткої і злагодженої координації між різними конвенційними і неконвенційними органами; загальновиражений характер норм про права людини, що містяться у відомих міжнародних договорах і актах «м'якого права»; необов'язковий юридичний характер прийнятих рішень; несвоєчасне, а іноді несумлінне уявлення (спотворення статистики, прикрашання ситуації і т.д.) державами-членами або державами-учасниками своїх національних доповідей; малий, обмежений розмір бюджету ООН на заохочення і захист прав людини (за

останніми даними він складає лише 1,54% від загального балансу); нездатність реагувати в оперативному порядку на надзвичайні ситуації, пов'язані з масовими порушеннями прав людини (незважаючи на те, що для реалізації цієї мети створені і діють Постійна цільова група з надзвичайних ситуацій, Секція / Група швидкого реагування).

ООН в своїх політичних, рекомендаційних документах неодноразово підкреслювала, що «міжнародне співтовариство повинно розробити шляхи і засоби для усунення нинішніх перешкод і вирішення проблем, що стоять на шляху повного здійснення всіх прав людини, і для запобігання подальших пов'язаних з ними порушень прав людини в усьому світі» [54]. З урахуванням цього заклику, який має більше моральну силу і вагу, в останні роки ХХ століття і на початку ХХІ століття стали висловлюватися різні пропозиції про поліпшення якості функціонування системи контрольних органів ООН і їх правової основи.

Д.І. Нурумов особливо звертає увагу на те, що рішення контрольних органів не тільки можуть «оцінювати внутрішнє становище в державах-учасницях, а й давати конкретні рекомендації». На його переконання, необхідно нарешті «визначити і закріпити нормативний статус таких рекомендацій і висновків». Значну роль в цьому, на думку автора, «можуть зіграти регулярні зустрічі голів договірних органів, які повинні бути наділені повноваженнями приймати обов'язкові рішення з широкого кола питань» [26, с.22].

В.А. Карташкін і Б. Гросс, наприклад, пропонують розробити нову Хартію прав людини для ХХІ століття. На думку першого автора, подібна Хартія «повинна об'єднати всі існуючі міжнародні договори ООН в цій галузі, а також нові норми і принципи, що склалися за останні роки» [55]. Другий автор – американський професор міжнародного права Б. Гросс розділяючи точку зору попереднього вченого, вважає, що «сучасна епоха - епоха стрімких змін - з неминучістю веде до появи нових принципів і норм і вимагає уточнення і конкретизації вже існуючих стандартів» [56]. В принципі можна погодитися з визнаними фахівцями в галузі міжнародної системи захисту прав людини. Бо, як вони правильно помічають, «розробка і прийняття такої Хартії - єдино реальний

шлях запобігання створенню нових міжнародних конвенційних органів, дублювання в їх роботі, розпилення фінансових коштів ООН і різної інтерпретації існуючих норм і принципів з прав людини». Крім того, прийняття нової Хартії передбачає «створення єдиного органу з прав людини, що працює не з сесії до сесії, а постійно», а «наділення його повноваженнями для прийняття конкретних і обов'язкових для держав рішень значно підвищило б ефективність створеної системи, забезпечило б кращий захист прав особистості» [5, с.478].

Разом з тим з іншого боку слід враховувати той факт, що розробка і прийняття єдиного, універсального у всіх відносинах договору з прав людини навряд чи можливо не тільки в даний час, але і в найближчому майбутньому. Справа в тому, що з моменту створення ООН такі серйозні спроби не робилися. Друга причина полягає в тому, що якщо нинішні 198 держав-членів ООН не можуть досі остаточно домовитися про перегляд або внесення поправки до Статуту організації з метою ще більше підвищити її затребуваність і ефективність в загальній системі передбачуваних заходів щодо реформування, то існують сумніви і щодо того, що таке можливо з інших питань.

Вся діяльність ООН в області захисту прав людини з часу її створення чітко показує, що вона продовжує розвиватися і в даний час. Приклад тому - створення нових органів і процедур. При цьому процес не повинен обмежуватися лише закріпленням досягнутих успіхів, а й, будемо сподіватися, буде поступово відбуватися розширення (поява нових видів) прав людини з метою більш універсально регламентувати різні сторони захисту життя і гідності індивіда. Цьому багато в чому буде впливати поява нових загроз і викликів, подальше вдосконалення науково-технічного та інформаційного співробітництва, а також, що важливо, не в останню чергу, готовність самих держав-членів організації реально брати участь у захисті і заохоченні прав людини на глобальному рівні.

Роблячи висновок можна сказати, що ООН була створена в 1945 році через нездатність Ліги Націй, що діяла в міжвоєнний період, вирішувати міжнародні спори та захищати належним чином права людини та права меншин, що, власне, призвело до Другої світової війни, яка була розв'язана в 1939 р Німеччиною, і в

ході якої з усією очевидністю проявилися недоліки в міжнародному регулюванні прав і свобод людини. В рамках ООН була створена розгалужена система органів, які займаються розробкою та контролем за додержанням різноманітних міжнародних стандартів, які стосуються, окрім ряду інших положень, також і захисту прав людини.

Система захисту прав людини в рамках ООН безперервно розвивалася та вдосконалювалася впродовж всього часу існування даної організації. Та тим не менш, робота ООН в цьому напрямку далека від ідеалу (що все частіше підкреслюється багатьма правозахисниками, науковцями, неурядовими організаціями), і потребує значного доопрацювання.

РОЗДІЛ 3. Еволюція міжнародної системи захисту прав людини в Європі

3.1 Розвиток міжнародної системи захисту прав людини на рівні Ради Європи

Найстаршою регіональною організацією є Рада Європи, створена на основі установчого акту – Статуту 5 травня 1949 року в Лондоні, і в рамках якої, без жодного перебільшення, діє найбільш ефективна на сьогоднішній день не тільки регіональна, а й, мабуть, визнана на загальносвітовому, міжнародно-правовому масштабі система захисту прав і свобод людини. «Гідність створеної системи полягає в тому, що вона постійно розвивається і доповнюється новими документами», в яких зафіксовано «практично весь перелік громадянських і політичних прав» [5, с.479], і тим самим підтверджує свою унікальність і життєву необхідність. Як пише французький вчений К. Васак, «вперше в історії людства існує міжнародний механізм, який функціонує поза державою і «висловлює загальні цінності всього людства» [57, с.673]. Ця система гармонійно доповнюється діяльністю щодо заохочення і захисту прав людини, що здійснюється в рамках Організації з безпеки і співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ) та Європейського Союзу (далі – ЄС). Саме доповнюючи, а ніяк «не втручаючись» у сфери компетенції один одного, вони утворюють на загальноєвропейському рівні реальне, стабільне, і, що важливо, «природне середовище», що сприяє підвищенню рівня юридичної грамотності населення держав-членів, розширенню їх можливостей відстоювати і охороняти свої права і свободи через різні контрольні процедури і механізми. Тим не менш не принижуючи ролі і значення систем, що діють в межах юрисдикцій ОБСЄ і ЄС, слід зазначити, що діяльність Ради Європи у порівнянні з ними виглядає найбільш успішною. Так можна говорити, головним чином, з двох основних причин: по-перше, Європейська Конвенція з прав людини (далі – ЄКПЛ), що заснувала Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), «уможливила нечувану раніше ситуацію: «індивід проти держави», причому останнє не має в цій суперечці якихось явних переваг, тому що обидві боки наділені практично рівними

процесуальними правами»[7, с.329]; по-друге, в рамках контрольного механізму Ради Європи «можна приймати обов'язкові до виконання рішення, засновані на багатому історичному досвіді, загальних конституційних традиціях і правових принципах». Те, що можливості Ради Європи в галузі захисту прав людини та громадян на відміну від інших регіональних систем реалізуються на всі сто відсотків, доводиться ефективністю його механізму і в порівнянні з ООН. Як вже зазначалося, численні конвенційні органи всесвітньої організації мають у своєму розпорядженні вкрай обмежені повноваження: розглядаючи скарги, ті чи інші комітети вправі внести лише рекомендації, які не мають відповідно ніякої юридичної сили; система надання доповідей державами-учасниками тих чи інших універсальних конвенцій, пактів або договорів, також залишають бажати кращого (вони не завжди надаються вчасно, не завжди відображають реальну ситуацію і не завжди узгоджуються за якістю змісту до встановлених вимог; і саме тому подібна система звітності на сьогодні потребує реформування, але, на жаль, до сих пір залишається тільки на рівні обговорення як в самих комітетах, так і в їх відносинах з Управлінням Верховного Комісара ООН з прав людини та іншими спеціальними органами) [5, с.479].

Система регіонального захисту прав людини в рамках Ради Європи функціонує на основі цілого ряду документів і додатків до них. Щодо держав-членів потрібно відзначити, що на даний момент статусом таких володіють 47 країн, що представляють практично всю Європу, включно з майже всіма республіками пострадянського простору, що розташовані в географічних межах Європи (поки не вступили в організацію Білорусь і Казахстан, які за змістом ст. 3 Статуту Ради Європи цілком можуть розглядатися «європейськими державами», але на думку органів організації ще не повністю відповідають закріпленим в Статуті критеріям і не відповідають пропонованим практичним вимогам) [58, с.12].

Першим, особливо важливим, передовим і центральним з усіх джерел в системі правових стандартів Ради Європи є ЄКПЛ, підписана 4 листопада 1950 року в ході сесії Комітету міністрів організації в Римі [59, с. 25]. Вона вступила

чинності 3 вересня 1953 г. Як підкреслюється в преамбулі Конвенції, її учасники (спочатку їх було 8) поставили перед собою мету зробити «перші кроки» для здійснення «деяких прав» [60], зафіксованих у Загальній декларації і Міжнародних пактах про права людини ООН. На сьогодні Конвенція доповнена 14 протоколами. За твердженням колишнього голови ЄСПЛ Р. Рісдала, за час свого існування Конвенція досягла рівня конституційного закону Європи для всього континенту [61, с.122]. Однак цінність унікального в усіх відношеннях акту полягає не стільки в закріплених в його тексті правах і свободах (хоча, насправді, в ньому міститься тільки частина цивільних і політичних прав і свобод), скільки в створенні ним механізму їх імплементації. З цього приводу окремі експерти відзначають, що «цінність Конвенції визначається фактично її механізмом, а не правами, які вона захищає» [57, р.673]. Незважаючи на те, що Конвенція (далі ЄКПЛ) представляє індивіду лише цивільні і політичні права (ця обставина пояснюється тим, що спочатку держави, які підписали її, мали намір проголосити і визнати тільки ті права, які вони могли реально гарантувати), згодом до них за допомогою прийняття додаткових протоколів «приєдналися» перелік соціально-економічних та інших прав і свобод.

За своїм обсягом ЄКПЛ в чинній редакції 1998 р. є порівняно невеликим міжнародно-правовим актом, що складається з короткої преамбули і 59 статей, об'єднаних у три розділи. Розділ I «Права і свободи» (ст. ст. 2-18) включає в себе власне основний перелік прав і свобод, гарантованих Конвенцією та їх допустимі обмеження. Наступний розділ II «Європейський суд з прав людини» (ст. ст. 19-51) встановлює порядок формування та функціонування (організацію і основні процедурні правила) Суду, а також умови звернення до нього зі скаргами. У розділі III «Інші положення» (ст. ст. 52-59) містяться норми загального і заключного характеру, тобто положення, що визначають в цілому міжнародно-правовий статус Конвенції.

Як уже зазначалося вище, права і свободи, закріплені в Конвенції, і точніше, в її розділі I, були поступово доповнені протоколами. Вони, таким чином, не тільки розширили «основний каталог» прав і свобод, а й будучи частиною діючої

редакції Конвенції, внесли в неї «структурні і деякі процесуальні новели». До теперішнього часу діють наступні протоколи, які мають рівну з ЄКПЛ юридичну силу і, більш того, разом з нею «становлять єдине ціле» [58, с.97]: це Додатковий протокол № 1, прийнятий 20 березня 1952 року ще до набуття чинності цією Конвенцією в силу; Протокол № 4 від 16 вересня 1963 р .; Протокол № 6 від 28 квітня 1983 р .; Протокол № 7 від 22 листопада 1984 г. Якщо навести деякі приклади, то Протокол № 1 ввів в європейський перелік прав і свобод такі, як право власності, право на освіту та вільні вибори; Протокол № 6 встановив заборону застосування смертної кари (за винятком смертної кари під час війни), Протокол № 7 в ст. 5 закріпив рівноправність подружжя. На початку XXI століття в ЄКПЛ були прийняті ще два протоколи: Протокол № 12 від 4 листопада 2000 р передбачає загальну заборону на дискримінацію та Протокол № 13 від 3 травня 2002 року, який зовсім скасовує смертну кару як покарання, в тому числі і під час війни, на всьому правовому просторі Ради Європи [34, с.572].

Що стосується інших протоколів, то багато хто з них, а саме Протоколи № № 2, 3, 5, 8 і 10 були інкорпоровані безпосередньо в текст Конвенції. Протокол № 11, який вступив в силу з 1 листопада 1998 року та визначив нову редакцію і реорганізацію контрольного механізму Конвенції (відповідно до нього відбулося скасування Європейської Комісії з прав людини і Європейського Суду з прав людини та створення єдиного органу – Європейського Суду з прав людини), увійшов в її оновлений текст. У зв'язку з цим було скасовано Протокол № 9. Останній на сьогодні Протокол № 14 від 13 травня 2004 року також як і його «попередник» з урахуванням сучасних реалій спрямований на подальше реформування контрольного механізму Конвенції, і насамперед Європейського Суду з прав людини. Однак для його вступу в юридичну силу необхідне здійснення конституційної процедури ратифікації всіма без винятку 47 державами-членами Ради Європи. Це – обов'язкова умова, висунута головним чином для того, щоб відтепер окремі держави-члени організації не змогли скористатися правом не брати участі в Протоколах, що доповнюють конвенцію і, як наслідок, уникнути зі свого боку виконання відповідних зобов'язань.

Наприклад, Протокол № 4, незважаючи на більш ніж тридцятирічний вік, досі «не підписаний і не ратифікований трьома державами (Андорра, Греція, Швейцарія), а Великобританія, Іспанія, Туреччина його підписали, але не ратифікували. Протокол № 7 не ратифікований вісьмома державами, а Великобританія і Андорра навіть не підписали цей Протокол. До сих пір не ратифікувала Протокол № 1 Швейцарія, а Андорра навіть не підписала. Протокол № 12 підписали половина держав-членів Ради Європи, ратифікували тільки 11 країн. Протокол № 13 не підписали і не ратифікували Вірменія, Азербайджан, Росія, підписали, але не ратифікували Албанія, Франція, Італія, Латвія, Люксембург, Молдова, Нідерланди, Польща, Іспанія, Туреччина» [58, с.97,98].

Окремі держави покладають великі надії на Протокол №15 до Конвенції, відкритий для підписання в червні 2013 року. До сьогоднішнього дня його підписали вже 38 держав-учасниць Конвенції, з них ратифікували тільки 10. Одна з переваг Протоколу полягає в тому, що «він закріплює в преамбулі Конвенції два принципи, раніше вже вироблених в практиці ЄСПЛ, – субсидіарності і «поля розсуду» (margin of appreciation)». Крім того, існує і факультативний протокол №16, який в разі вступу в юридичну силу, надасть право національним вищим судам держав-учасників звернутися до ЄСПЛ за роз'ясненнями. Істотним, необхідним доповненням до Конвенції крім протоколів служить також судова практика Європейського Суду з прав людини, який традиційно здійснює розширене тлумачення прав і свобод, закріплених в ЄКПЛ, і їх гарантії [62, с.157].

Зрозуміло, Європейська Конвенція 1950 року і протоколи до неї - не єдині міжнародні договори, прийняті Радою Європи. В його рамках підписані також ряд спеціальних конвенцій, присвячених захисту певних прав особистості. Другим за значенням джерелом в системі правових стандартів Ради Європи служить Європейська соціальна хартія, яка спочатку була розроблена як аналог ЄКПЛ в соціальній сфері і до якої в 1988 р був прийнятий Додатковий протокол. Нині Європейська соціальна хартія існує в двох версіях: первинній (від 18 жовтня 1961 г.) і доповненій (так звана переглянута Європейська соціальна хартія від 3 травня 1996 г.). Переглянута Європейська соціальна хартія містить більш широке коло

соціальних прав, ніж первинна версія [60, с.157]. Правові стандарти організації в інших областях закріплені, зокрема, в Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 18 січня 1981 р, Європейській конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводження або покарання від 26 листопада 1987 р (з двома прийнятими до неї в 1993 р Протоколами (№ № 1, 2, що стосуються додаткових процедурних питань і вступили в дію в 2002 р), Європейській конвенції про здійснення прав дитини від 25 січня 1966 р, Європейській хартії про регіональні мови і мови меншин (вступила в силу в 1988 р), Рамковій конвенції про захист національних меншин (введена в дію в 1998 р), Конвенції про захист прав і гідності людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини: Конвенції про права людини та біомедицину 1997 року (набула чинності в 1999 р) і додатковим протоколом до неї, що стосується заборони клонування людських істот 1998 (вступив в силу в 2001 р), і багатьох інших. Хоча ці документи мають самостійний характер і автономний статус від ЄКПЛ, а справи про їх порушення юридично непідсудні контрольному механізму організації, деякі з них все ж були прийняті або в розвиток правових стандартів, що містяться в тій чи іншій статті Конвенції 1950 року (наприклад, Європейська конвенція про запобігання катуванням 1987 р була прийнята в розвиток нормативного змісту ст. 3 ЄКПЛ; Європейська хартія про регіональні мови і мови меншин, а також Рамкова конвенція про захист національних меншин були введені в дію для захисту цієї категорії осіб в рамках ст. 14 ЄКПЛ), або непрямым чином відтворюють окремі статті ЄКПЛ (зокрема, п. 1 ст. 9 Конвенції, що закріплює право не тільки публічно висловлювати свої релігійні переконання, а й замовчувати про них, відображено в Конвенції про захист фізичних осіб при автоматизованій обробці персональних даних) [7, с.328].

Рада Європи була створена 1949 року, як відповідь на тенденції того часу по створенню ефективної міжнародної системи захисту прав людини та відповідних організацій, і являла собою інституцію, що мала захищати права і свободи людей на європейському рівні. Під егідою Ради Європи були прийняті ряд конвенцій,

протоколів, хартій тощо, які були покликані закріплювати права людини та забезпечувати відповідний механізм їх захисту. Маючи доволі дієві механізми захисту прав, що були зазначені в прийнятих організацією документах, на практиці Рада Європи показала свою відносну ефективність у порівнянні з іншими європейськими організаціями та навіть ООН, конвенційні органи якої мають вкрай обмежені повноваження, що не завжди дозволяють ефективно перешкоджати порушенню прав людини на практиці.

3.2 Розвиток Організації з безпеки і співробітництва в Європі в галузі захисту прав людини

Своє значне місце в міжнародній системі захисту прав людини поряд з ООН і Радою Європи займає і Організація з безпеки і співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ), яка спочатку, будучи в міжнародно-правовому статусі загальноєвропейської наради (конференції), стала функціонувати в Гельсінкі з 3 липня 1973 року. На Будапештському саміті заснування, що відбувся 5 грудня 1994 року, вона по загальному консенсусу держав-учасників була перетворена в міжнародну регіональну організацію за змістом Глави VIII Статуту ООН. Сьогодні безпосередню участь в діяльності організації приймає 57 держав, включно з усіма пострадянськими державами і Монголією. Перевагу ОБСЄ в порівнянні з іншими відомими європейськими організаціями окремі фахівці вбачають у тому, що склався політичний процес в її рамках доповнює правові інститути співпраці держав Старого світу [30, с.115], і зокрема, в аспекті гуманітарного (людського) виміру.

Загальновідомо, що найперший етап роботи організації в області захисту прав і основних свобод людини був закладений в Гельсінському Заключному акті від 1 серпня 1975 р Документ складається з чотирьох розділів або, як прийнято говорити, з так званих чотирьох «кошиків». Про права і основних свобод людини говориться в Керівних принципах, закріплених, зокрема, в першому «кошику» («Питання, що стосуються проблеми безпеки в Європі»), в «третьому кошику»

(контакти між людьми). Основний акцент на даному питанні зроблений в Керівних принципах VII і VIII. У межах першого принципу держави-учасники спеціально відзначили загальне значення прав людини і основних свобод, повага яких є суттєвим фактором миру, справедливості і благополуччя, необхідних для забезпечення розвитку дружніх відносин і співробітництва між людьми і між всіма державами, а також взяли на себе зобов'язання поважати та заохочувати основні права і свободи людини незалежно від раси, статі, мови і релігії і розвивати ефективно здійснення громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних прав. У ньому ж вони наголосили на необхідності дотримання свободи релігії, прав осіб, що належать до національних меншин і права кожної людини знати свої права і обов'язки в цій сфері і діяти відповідно до них [63].

Заключний акт 1975 року, підписаний в період «холодної війни», з'явився, мабуть, першою основою, на якій з тих пір здійснюється співробітництво держав Європи, Північної Америки, Південного Кавказу та Центральної Азії в області захисту прав людини. Надалі на загальноєвропейських зустрічах ОБСЄ на вищому рівні в Парижі (1990 р), Белграді (1977-1978 рр.), Мадриді (1980-1983 рр.), Копенгагені (1990 р.), в Москві (1991), Празі (1992), Гельсінкі (1992), Будапешті (1994 г.), Варшаві (1996 г.), Стамбулі (1999) і т.д. були розроблені і прийняті конкретні рішення щодо розвитку співробітництва в аспекті людського виміру. Розглянемо в хронологічній послідовності найістотніші з них.

Паризька хартія для нової Європи, прийнята 21 листопада 1990 року, зазначивши, що «ера конфронтації і розколу Європи закінчилася» і що «Європа звільняється від спадщини минулого», приділила значну увагу в першу чергу правам людини, демократії та верховенства закону. Держави-учасники (їх тоді зібралось 34) погодилися з тим, що захист прав людини і основних свобод та «сприяння їм – найперший обов'язок уряду», а «їх повагу – істотна гарантія проти держави, що володіє надмірною владою» [64]. Далі вони підтвердили, що «без будь-якої дискримінації кожна людина має право на: свободу думки, совісті, релігії і переконань, свободу вираження своєї думки, свободу асоціації та мирних зібрань, свободу пересування; ніхто не буде: зазнавати безпідставного арешту чи

утримання під вартою, піддано катуванню або іншим видам жорстокого, нелюдського або такого, що принижує людську гідність поводження та покарання; кожен має право: знати свої права і діяти у відповідності з ними, брати участь у вільних і справедливих виборах, на справедливий і відкритий судовий розгляд у разі пред'явлення йому обвинувачення у вчиненні злочину, володіти власністю одноосібно або спільно з іншими і займатися індивідуальним підприємництвом, користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами; етнічна, культурна, мовна і релігійна самобутність національних меншин буде захищена, і що особи, що належать до національних меншин, мають право вільно висловлювати, зберігати і розвивати цю самобутність без будь-якої дискримінації і в умовах «повної рівності перед законом». Особливо підкреслювалося, що повне дотримання цих положень є «тим фундаментом, на якому буде будуватися прагнення будувати нову Європу» [64].

На концептуальній основі серйозний рух вперед стався на Віденській зустрічі 15 січня 1989 року, коли був прийнятий Підсумковий документ і в рамках якого, по-перше, всі питання гуманітарного характеру у вигляді зобов'язань щодо поваги всіх прав людини були об'єднані в «людський вимір ОБСЄ»; а по-друге, спільною згодою було вирішено, що необхідно скликати Конференцію з людського виміру, що складається з трьох нарад.

На Конференцію офіційними представниками держав-учасників покладалися такі завдання: проведення огляду розвитку ситуації стосовно людського виміру ОБСЄ, включно з виконанням відповідних зобов'язань по ОБСЄ; розгляд практичних пропозицій про нові заходи, спрямовані на поліпшення виконання зобов'язань, що відносяться до людського виміру ОБСЄ. Документ вперше встановив контрольні механізми за виконанням державами-учасниками своїх зобов'язань у сфері людського виміру: це обмін інформацією, відповіді на запити та подання один одного про ситуацію з правами людини на їх територіях, двосторонні зустрічі, проведення яких в основному доцільно з точки зору вивчення конкретних порушень прав окремих особистостей. Звернення можуть

бути спрямовані по дипломатичних каналах або адресовані будь-якому уповноваженому органу держави-учасниці [60].

Документ, прийнятий за результатами роботи Копенгагенської наради 29 червня 1990 року, був першим політичним актом, що містить розгорнуті зобов'язання з людського виміру. Так, в ньому не тільки була відображена необхідність дотримання права на мирні збори і демонстрації, право на мирне використання своєї (приватної, особистої) власності, права дитини, а й включені зобов'язання, що стосуються виборів, що проходять в регіоні відповідальності ОБСЄ [66]. З цією метою в тому ж році було відкрито Бюро з вільних виборів. На думку К. Бадді, який висловив свою думку напередодні двадцятиріччя документа, зазначеного 10-11 червня 2010 року в столиці Данії, Копенгагенська нарада була свого роду орієнтиром, що вказує на те, що гарантувати ефективний захист прав людини можна за умови забезпечення плюралістичної демократії, заснованої на верховенстві закону [67].

Московська нарада, яка відбулася 1-3 жовтня 1991 року, в підсумковому документі зафіксувала положення, згідно з яким відтепер сфера людського виміру більше не є виключно внутрішньою справою держав-учасників [68]. Додатково в документі були передбачені нові механізми (процедури) щодо захисту прав і основних свобод людини у вигляді формування і функціонування спеціальних місій незалежних експертів. Так, ОБСЄ на прохання держав-учасників може звернутися до відповідної держави з проханням запросити місію експертів ОБСЄ в складі трьох осіб для розгляду або сприяння вирішенню питань, що відносяться до людського виміру, на її території. Повноваження спеціальної місії узгоджуються з відповідною державою і можуть полягати в зборі необхідної інформації, використанні добрих послуг і посередництва для вирішення спірних ситуацій, що виникають. Рекомендації місії за підсумками її роботи представляються відповідній державі, а її висновки через ОБСЄ направляються іншим державам. Ці висновки разом з будь-якими зауваженнями держави, що запросила місію, можуть бути обговорені Керівною Радою ОБСЄ.

Передбачені Копенгагенським і Московським нарадами механізми (процедури) надалі постійно доповнювалися новими структурами. Зокрема, на Празькій зустрічі 1992 р мандат Бюро з вільних виборів був набагато розширено і перейменований в Бюро з демократичних інститутів і прав людини (далі – БДПЛ) з місцем розташування у Варшаві [69]. На Гельсінській (1992) і Будапештській зустрічі (1994 г.) в рамках документів «Виклик часу змін» і «На шляху до справжнього партнерства в нову еру» також були посилені повноваження БДПЛ і, в основному, в сфері спостереження за виборчим процесом. Гельсінським документом, крім того, був встановлений пост Верховного Комісара у справах національних меншин з метою запобігання конфліктів з їх участю. Згідно з документом в разі можливої загрози конфлікту Верховний Комісар повідомляє про це Голові Керівної Ради, який вносить це питання до порядку денного чергової сесії Ради. До такого моменту Комісар має право самостійно розглядати проблему, включно із застосуванням доступних демократичних заходів і міжнародних механізмів реагування на конфлікти. Він повинен забезпечувати «раннє попередження» і, при необхідності «ранні дії» на самій ранній стадії суперечок, викликаних питаннями національних меншин [70, с.543-545]. Загалом посаду Верховного Комісара створено передусім з метою гарантування європейської безпеки, а не захисту прав певних національних меншин, тим паче осіб, які до них належать. Проте незаперечним є той факт, що ОБСЄ вчасно звернула увагу на тісний взаємозв'язок між наявними і потенційно можливими напруженими ситуаціями, пов'язаними із національними меншинами і безпекою в Європі, та визначила питання захисту меншин як одне з центральних у своїй діяльності і чимало зробила в цій сфері. Варто зазначити з цього приводу, що ОБСЄ сприяла процесові, в результаті якого захист меншин став найважливішим об'єктом щоденного багатостороннього діалогу і міждержавного співробітництва в Європі [7, с.322].

Для того, щоб забезпечити виконання зобов'язань у сфері людського виміру рішенням Постійної Ради ОБСЄ (Ради міністрів ОБСЄ) від 5 листопада 1997 був створений Пост Представника організації з питань засобів масової інформації.

Потрібно відзначити, що Представник не провадить як таких юридичних функцій і його діяльність ні в якій мірі не може визначати застосування національних або міжнародних юридичних процедур у зв'язку з заявою про порушення прав людини. До складу Ради входять 30 відомих експертів. Він ділиться на три робочі групи, кожна з яких очолюється двома співголовами. Шість співголів утворюють Контактної групи, яка служить в основному сполучною ланкою між Радою і БДПЛ [71].

Серед інших документів, прийнятих в рамках ОБСЄ, необхідно відзначити Хартію європейської безпеки (Стамбул, 1999 г.), де поряд з питаннями безпеки згадується і людський вимір. У Хартії підтверджується, що повага прав людини і основних свобод, демократії і верховенства закону займає центральне місце в прийнятій ОБСЄ всеосяжній концепції безпеки. Особливо виділяються захист і сприяння здійсненню прав осіб, що належать до національних меншин; питання громадянства; забороняються тортури, а також жорстокі і нелюдські або принижують гідність видів поводження, етнічні чистки та масові вигнання [43 с.353].

Також в документі згадується захист прав жінок і дітей: «Ми зобов'язуємося зробити забезпечення рівності між чоловіками і жінками невід'ємною частиною своєї політики як на рівні наших держав, так і в рамках Організації. Ми будемо вживати заходів щодо ліквідації всіх форм дискримінації жінок і дітей, а також сексуальної експлуатації та всіх форм торгівлі людьми. Ми будемо також удосконалювати і здійснювати заходи щодо забезпечення прав та інтересів дітей-біженців та дітей, переміщених всередині держави. Ми будемо вивчати шляхи недопущення примусового або обов'язкового рекрутування для використання в збройних конфліктах осіб молодше 18-річного віку» [72].

Резюмуючи зміст усього вищевикладеного можна ствердно говорити про те, що ОБСЄ до теперішнього часу накопичила значний досвід міжнародного регіонального співробітництва по реалізації питань гуманітарного характеру. Взаємодія держав-учасників організації здійснювалося в основному шляхом скликання та проведення самітів, за підсумками роботи яких приймалися

відповідні акти рекомендаційного характеру. І, як можна було переконатися вище, до початку 1990-х років організація вже мала дуже великий перелік зобов'язань у сфері людського виміру. Основні програмні документи ОБСЄ, підписані главами держав і урядів більшості європейських країн, та їхні положення є загальновизнаними європейськими стандартами. Як показує практика, такі політичні норми можуть розглядатися і застосовуватися як високоавторитетні узгоджені допоміжні засоби при розробці як багатосторонніх, так і двосторонніх міжнародних договорів у галузі захисту прав людини. Значну увагу дотриманню зобов'язань щодо гарантування прав людини та основних свобод, прийнятих у рамках ОБСЄ, приділяє сьогодні Європейський Союз, який вимагає від держав-кандидатів створення ефективних інститутів для їх виконання

3.3 Еволюція системи захисту прав людини в рамках діяльності Європейського Союзу

На відміну від Ради Європи та ОБСЄ, ЄС до останнього часу не належав до числа регіональних організацій, в рамках яких була створена і функціонувала власна міжнародна система захисту прав людини. Остання повинна відповідати двом найважливішим критеріям: по-перше, вона повинна бути заснована на обов'язковому для держав особливому міжнародній угоді (договорі, конвенції), а, по-друге, передбачати існування контрольного механізму [7, с.325]. За оцінками багатьох фахівців, цим вищезгаданим критеріям (вимогам) в повній мірі задовольняють, якщо взяти до уваги суто європейський регіональний контекст, система захисту прав людини, що діє в межах Ради Європи [73]. ЄС, звичайно, не міг бути включеним в їх число, бо спочатку був сконструйований таким чином, щоб поглиблювати економічну і політичну інтеграцію держав-членів, а права людини довгий час не були в якості пріоритетних, тобто вони були тією сферою, про яку організація «майже не дбала, а національні держави з їх різними традиціями основних прав займалися вже давно» [74]. Однак у зв'язку з прийняттям в Ніцці 7 грудня 2000 р так званого «нового Білля про права людини», а точніше Хартії Європейського Союзу про основні права, ситуація в

цій галузі суттєво змінилася. Тепер цей документ відповідно до установчих актів ЄС (Договору про ЄС та Договору про функціонування ЄС) юридично обов'язковий для дотримання не тільки всіма 28 державами-членами, а й державами, що не входять до Союзу, але є його партнерами в загальних параметрах співпраці (наприклад, в рамках програм Європейської комісії зі співробітництва з країнами-сусідами (Європейська політика сусідства) та «Східне партнерство») [7, с.326]. Зокрема, ст. 6 Договору про ЄС у зміненій редакції згідно з якою «ЄС визнає права, свободи і принципи, викладені в Хартії», вона «має ту ж юридичну силу, що і основоположні договори Союзу» [75]. Тим самим один з установчих договорів ЄС не тільки закріплює спеціальну норму, а також норму, що відсилає до Хартії, але і зберігає за нею статус самостійного правового акта. Таким чином, «включення Хартії в Лісабонський договір додало конституційний характер цій міжурядовій угоди», що повинно було перш за все «посилити концепцію наднаціонального характеру громадянства ЄС і частково підвищити легітимність цього об'єднання в очах пересічних європейців» [62, с. 63].

До, і особливо після прийняття Хартії, коли вона ще мала рекомендаційний характер, ЄС офіційно стверджував, що зобов'язання, покладені на нього в області захисту прав людини, є наслідком його власного внутрішнього правопорядку. Це був обмежений підхід, в рамках якого ЄС не стільки зобов'язаний не порушувати права людини, визнані на універсальному міжнародно-правовому рівні (ст. 103 Статуту ООН встановлює переважну силу над усіма іншими міжнародними договорами, і в першу чергу пріоритетність норм про права і свободи людини), скільки вважав його ефективним стосовно тільки до тих прав, закріплених в Європейській конвенції прав і основних свобод людини 1950 році Ради Європи. «З позиції самого міжнародного права ЄС розглядався пов'язаним з гарантіями захисту прав людини в тій мірі, як вони існують в звичайному міжнародному праві і будь-яке його так зване «первинне» або «вторинне» право, що конфліктує з принципами *jus cogens*, буде вважатися недійсним» [76, с.780]. Значний внесок у вирішення питань, пов'язаних із захистом основних прав вніс Суд Європейських

Співтовариств за допомогою створеного їм прецедентного права. «При цьому спочатку Суд діяв головним чином під тиском національних конституційних судів (перш за все, німецького), бо останні відмовлялися визнавати верховенство об'єктивного права ЄС, якщо в ньому не будуть забезпечені надійні гарантії прав суб'єктивних». У 1969 р Суд визнав ці права в якості одного з «загальних принципів права Співтовариства», розділивши їх джерела на три групи: загальні конституційні традиції держав-членів, міжнародні договори про права людини за участю всіх або більшості держав-членів, загальновизнані принципи міжнародного права [77, с.21,22]. Тим часом, як підкреслюють А. Тахіда і І. Дж. Батлер, існувала можливість того, що ЄС міг би бути наділений повноваженнями безпосередньо приєднатися до договорів про права людини, дотримуватися зобов'язань щодо їх дотримання і захисту побічно, тобто через зобов'язання держав-членів, а також гарантувати ці права в межах своєї компетенції [76, с.772]. Все це в сукупності означає, що ЄС не повинен тільки з формальної точки зору утримуватися від порушення прав людини, але також приймати позитивні заходи для їх захисту і реалізації в рамках своєї сфери компетенції.

До прийняття Хартії в основу конституційних традицій загального характеру лягли відповідні норми і гарантії тих держав, де забезпечені більш високі стандарти захисту основних прав і свобод особистості, і, які отримали позитивну оцінку у західноєвропейських юристів. Пізніше, точніше в 1992 р вони отримали нормативне закріплення в п. 6 ст. 2 Договору про ЄС (в старій редакції). У міжнародних договорах про права людини ЄС, як уже зрозуміло, не брав участі, але тим не менш Суд Співтовариств визнав, що організація пов'язана з нормами і принципами цих актів. Мова в даному випадку, звичайно ж йде перш за все про Міжнародні пакти ООН, договори і конвенції Міжнародної організації праці. Конвенція Ради Європи 1950 року і сьогодні займає важливе місце в правовій системі ЄС. За рішенням Суду Співтовариств вона була визнана головним джерелом основних прав і свобод людини і в 1992 році ця доктрина знайшла своє відображення в § 2 ст. 6 Установчого договору ЄС. Тобто, як вельми точно помічає М.Л. Ентін, «завдяки діяльності Суду було визнано, що Європейська

конвенція про захист прав людини і основних свобод є частиною права ЄС, а загальним орієнтиром для тлумачення принципу захисту прав людини по праву ЄС повинні служити конституційні традиції держав-членів» [78, с.102].

Все вищевказане говорить про те, що правозахисний механізм ЄС до вступу в юридичну силу Хартії про основні права, мав певні недоліки. Пояснити дану обставину можна тим, що, будучи спочатку заснованим на судовій практиці, такий механізм в більшій мірі залежав від переконань і особистого розсуду судді. Далі при подібній системі громадянам держав-членів було дуже складно зрозуміти, в чому ж конкретно полягають їхні основні (цивільні, політичні, соціальні, економічні або трудові) права, і, крім того, їм було не під силу проаналізувати складний і великий масив прецедентних норм [79]. У зв'язку з цим в спеціальній доповіді, підготовленій за дорученням Європейської комісії особливо наголошувалося, що «основні права корисні лише тоді, коли громадяни знають про їхнє існування і про можливість їх використання». Отже, «вирішальне значення має проголошення і надання даних прав, що дозволяє кожному з них дізнатися про них і скористатися ними». Іншими словами, «основні права повинні бути видимі» [80, с.11].

З підписанням 7 лютого 1992 року в Маастрихті Договору про Європейський Союз для індивідів стали більш доступними багато фундаментальних прав: «право на громадянство» (ст. 8), «право брати участь в голосуванні і балотуватися в якості кандидата в муніципальних виборах і виборах до Європейського парламенту» (ст. 8 «b»), «право користуватися дипломатичним і консульським захистом» (ст. 8 «c»), «право звертатися з петиціями до Європейського парламенту» (ст. 138 «d»), «свобода пересування і проживання на території держав-членів ЄС» (ст. 8 «a») і ін. Додатково в якості додатку до Договору приймається Протокол про соціальну політику, який в свою чергу також має власний додаток у вигляді однойменної Угоди. Ці акти, також як і власне Маастрихтський договір, істотно розширюють права людини, в основному в сфері освіти, професійного навчання, охорони здоров'я, молодіжної політики (ст. Ст. 126, 127, 129) [81].

Права людини продовжують набувати все більшого значення у внутрішній політиці ЄС і в наступний період початку і середини 1990 рр. Свідченням тому є Амстердамський договір від 2 жовтня 1997 р який «підтверджує повагу до прав людини як мету Співтовариства» [82]. Договір в ст. 6 (1) (Маастрихтський договір в редакції Амстердамського договору) закріпив норму, згідно з якою ЄС «заснований на принципах свободи, демократії, поваги прав людини та основних свобод, верховенство права, принципи, які є загальними для держав-членів» [199]. У ст. 7 (це також Маастрихтський договір в редакції Амстердамського договору) вперше була передбачена можливість призупинення Радою ЄС деяких прав держави-учасниці, що впливають із членства в Європейському Союзі в разі серйозного і тривалого порушення ним принципів, передбачених ст. 6 (1). Крім того, з прийняттям саме Амстердамського договору було офіційно встановлено таке правило, відповідно до якого в якості потенційного кандидата на вступ до ЄС може розглядатися тільки та європейська держава, яка дотримується принципів, зафіксованих в ст. 6 (1) [81].

Значення Амстердамського договору 1997 року в області посилення правозахисних заходів цим, однак, не обмежується. Далі розвиваючи нормативні положення Маастрихтського договору їм вносяться зміни і доповнення в Римський договір 1957 р про створення Європейського Економічного Співтовариства: в ст. 13 одночасно з передбаченням рівності чоловіків і жінок збільшується кількість ознак, що забороняють дискримінацію (так, крім національної ознаки вказуються расове і етнічне походження, приналежність до певної статі, віку, релігії, стану здоров'я і сексуальна орієнтація; ст. 63 вперше фіксує заходи, яких Рада ЄС повинна вжити протягом п'яти років після набуття чинності Амстердамського договору в контексті реалізації політики організації з надання притулку та регулювання імміграції) [83].

Чи означають всі вищевказані акти, включаючи як їх політичні рекомендаційні, так і юрисдикційні види, а також спеціально засновані органи те, що в рамках ЄС сформована самостійна регіональна система захисту прав людини і громадянина? Відповісти на це питання не можна ствердно, але в той же час слід

враховувати і не можна недооцінювати їх особливе, недвозначне місце, яке вони займають в загальному правозахисному механізмі ЄС. Разом з тим об'єктивно очевидно й інше: «визнання і захист основних прав у багатьох розрізненних актах «не знімає, а навпаки посилює необхідність кодифікувати ці права в єдиному писаному джерелі, текст якого доступний звичайній людині» [77, с.36]. Таким актом і стала Хартія основних прав 2000 р яка орієнтуючись на майбутнє, «дала можливість чітко визначити, чим вона є, а саме інструментом контролю за дотриманням основних прав інститутами і державами-членами, коли вони застосовують право Союзу», – вказував А. Віторіно, представник Європейської комісії в Конвенті – органі, який розробляв текст Хартії. Іншими словами, можна сказати, що в сучасних умовах ЄС «просто немислимий без основних, фундаментальних прав людини, без їх реальної та ефективного захисту» [84]. Нова (адаптована) редакція Хартії була урочисто проголошена 12 грудня 2007 року в Страсбурзі тими ж трьома інститутами ЄС, які прийняли її сім років тому - Європейським парламентом, Радою і Комісією і замінила стару редакцію з дня набрання чинності Лісабонським договором. І хоча текст Хартії ні безпосередньо включений до Лісабонського договору про реформи, її норми «поширюють свою дію практично на всі сфери діяльності ЄС». [7, с.326].

Хартія ЄС про основні права переглянута у 2007 р істотно модифікувала сформований підхід до класифікації основних прав і свобод людини, відійшовши від загальноприйнятої, «класичної» схеми їх розподілу, наприклад, на права першого і другого поколінь. Вона більшою мірою заснована на доктринальній класифікації прав і свобод, і відповідно, має в своєму розпорядженні останніх в порядку їх розподілу на три категорії: особисті, політичні і соціально-економічні. При цьому, потрібно зазначити, що розташовані вони не безпосередньо за цими видами. Всі передбачені Хартією основних прав розподілені і систематизовані на основі таких фундаментальних цінностей, як гідність (розділ I), свобода (розділ II), рівність (розділ III), солідарність (розділ IV), громадянство (розділ V), правосуддя (розділ VI). VII розділ присвячений загальним положенням, що регулює тлумачення і застосування Хартії. Всього Хартія містить 54 статті. Отже,

можна сказати, що в структурному відношенні Хартія послідовно і чітко визначає порядок розташування прав і свобод, а також їх гарантій.

Ясне вираження в Хартії отримало те, що в світлі еволюції суспільства, соціального прогресу, наукового і технічного розвитку, і в цьому контексті економічної, соціальної, політичної та всіх інших розширюються сфер діяльності ЄС, остання відтепер більше пронизана гуманітарним змістом. Говорячи іншими словами, ЄС, взявши курс на втручання в сферу прав і свобод людини, розглядає індивіда не тільки як об'єкт регулювання, а надає йому статус суб'єкта, що має свої різноманітні інтереси та володіє здатністю захищати належні йому права і свободи. І більш того, надання тих чи інших прав і свобод він не пов'язує з належністю фізичної особи до громадянства певної держави. Потрібно особливо відзначити, що на відміну від усіх, розглянутих до цього декларацій, актів і хартій, які приймалися головним чином з метою захистити людину від неправомірних дій національних органів влади та управління, Хартія має на меті забезпечити захист основних прав і свобод від можливого свавілля наддержавних структур - інститутів і органів самого ЄС.

Тим часом притаманні Хартії і окремі недоліки. Якщо уважно ознайомитися з текстом документа, то виявиться, що деякі статті на відміну від інших, розроблені не зовсім лояльно. У окремих статтях основоположні для людини і громадянина права і свободи викладені за своїм змістом або коротко, або дуже коротко (наприклад, ст.29 лише говорить, що «кожен має право звертатися в безкоштовну службу з працевлаштування» [85], не пояснюючи при цьому як його реалізація в цілому повинна забезпечуватися Союзом). Обмежуючись, таким чином, тільки лаконічністю формулювань і проголошенням того чи іншого права, або тієї чи іншої волі (і при цьому незалежно від їх особистого, політичного і соціально-економічного характеру), Хартія створює нерівні умови між усіма закріпленими і гарантованими можливостями людини і громадянина.

В цілому потрібно відзначити, що в даний час Хартія розглядається державами-членами як більш великий і прогресивний каталог основних прав людини, ніж ЄКПЛ Ради Європи, яка незважаючи на свою фундаментальну

значимість, є все ж тільки визнаним «мінімумом стандартів» для ЄС. Дане твердження можна обґрунтувати головним чином тим фактом, що тільки в першій (2007-2008 рр.) рік дії Хартії Суд ЄС близько 30 раз посилався на неї в своїх рішеннях [34, с.726].

Підсумовуючи все вищевказане, можна побачити, що доволі довгий час ЄС існував як інституція, що мала на меті суто економічну і політичну інтеграцію країн Європи. Захисту же прав людини ЄС приділялося недостатньо уваги і виражалася вона лише в наявності окремих договорів (переважно декларативного характеру), а також посиланні на нормативні акти інших міжнародних органів, що стосувались цього питання (ООН, Рада Європи тощо). Але все змінюється із прийняттям Хартії основних прав, що стала великим кроком вперед в системі захисту прав людини в рамках ЄС. Незважаючи на окремі недоліки, даний нормативний акт доволі ефективно проявив себе на практиці

ВИСНОВКИ

На основі даної роботи можна сформулювати наступні висновки:

1. При аналізі основних етапів становлення міжнародної системи захисту прав людини в контексті політичних, філософсько-правових та юридичних уявлень було встановлено, що вона бере свій початок зі сфери внутрішньодержавного права і тільки потім визнана об'єктом міжнародно-правового регулювання. Виявлено, що в залежності від статусу індивіда в класовій структурі того чи іншого суспільства того чи іншого історичного періоду він мав різні за своїм обсягом і якістю права і основоположні свободи. Відзначено, що ідея поваги дотримання прав людини найбільше була розвинена в рамках раціоналістичної теорії, гуманістичних підходів, концепції правової держави.

2. Виявлено, що з моменту створення і функціонування в рамках ООН універсальної системи склалася стійка практика розробляти і приймати міжнародні акти і рішення, в яких державами-членами на загальній основі визнавалися б тільки конкретні права і свободи та Пов'язані контрольні процедури. При цьому також було виявлено, що багато документів, які накладають на країни юридичні зобов'язання, не передбачають створення повноцінних судових органів (процедур). Встановлено, що останнім досі притаманні серйозні недоліки (громіздкість, дублювання і паралелізм в здійсненні повноважень, відсутність координації між собою, невідпрацьована система звітності і т.д.). Разом з тим, відзначено, що з урахуванням глобалізації системи прав людини ООН одночасно розвиває стратегію в даній області в напрямку подальшого вдосконалення, приймаючи нові акти і створюючи нові органи.

3. Доведено, що до теперішнього часу найбільш ефективна юридична система захисту прав людини сформована і функціонує в рамках ЄСПЛ Ради Європи, яка постійно доповнюється і посилюється новими регіональними актами і розширенням можливостей головного судового органу. Виявлено, що ЄСПЛ з додатковими протоколами і ЄСПЛ у відповідності зі своїм визнаним статусом

зобов'язує держави-учасники сумлінно виконувати остаточні рішення (постанови) з будь-якої розглянутої справи, в якій вони виступають сторонами.

4. Виявлено та встановлено, що поряд з Радою Європи свого роду «альтернативна» регіональна система захисту прав людини в останні роки сформована і функціонує в межах юрисдикції Європейського Союзу, яка завдяки Хартії про основні права редакції 2007 р (і власного Суду) має низку якісних переваг: серед останніх були відзначені більш сучасний, модифікований каталог прав і основних свобод людини, закріплених у Хартії та його успішне застосування Судом організації. У той же час було виявлено, що Хартія ЄС у 2007 р володіє деякими істотними недоліками.

5. Виявлено, що ОБСЄ, розробивши і впровадивши в практику взаємовідносин держав-учасниць свою концепцію людського виміру, зіграла суттєву допоміжну роль в сфері захисту прав людини на європейському рівні. Разом з тим, ОБСЄ потребує реорганізації всіх функціонуючих органів і процедур у сфері людського виміру організації, в основі якої лежить необхідність розробки і прийняття юридично зобов'язуючого документа. В рамках цього консолідованого, кодифікованого документа повинні бути систематизовані і інкорпоровані всі зобов'язання держав-учасників в сфері захисту прав і свобод людини з конкретними юридичними процедурами подачі індивідуальних скарг та заходами примусу щодо порушників, в тому числі призупинення членства в організації.

РЕЗЮМЕ

Дипломна робота Голови Максима Ігоровича на тему: «Еволюція міжнародної системи захисту прав людини».

У дипломній роботі Голови Максима Ігоровича проаналізовано характерні особливості розвитку міжнародної системи прав людини. У першому розділі було досліджено історичний розвиток ідеї прав людини, їх висвітлення у працях філософів та мислителів античності та Середньовіччя; формування системи захисту прав людини на державному рівні в окремих державах, зародження міжнародної системи захисту прав людини в рамках Ліги Націй.

У другому розділі висвітлено розвиток міжнародної системи захисту прав людини під егідою ООН, формування та розвиток її органів; нормативні акти ООН, що стосуються захисту прав людини, зокрема юридичні механізми їх реалізації, та їх ефективність на практиці; стан ООН на сучасному етапі розвитку.

У третьому розділі проаналізовано захист прав людини на європейському рівні, зокрема на прикладі Ради Європи, ОБСЄ та ЄС. Були так само розглянуті їх органи та нормативні акти, присвячені захисту прав людини. Окрім того було проведено порівняння правових систем даних європейських інституцій і прослідковані їх подібності та розбіжності, зв'язки між собою.

Ключові слова: Права людини, природне право, дискримінація, людський вимір, права меншин

SUMMARY

The evolution of the international of human rights system.

The main features of development of the international human rights system are analyzed. The first chapter explores the historical development of the idea of human rights, their coverage in the writings of philosophers and thinkers of antiquity and the Middle Ages; the formation of a human rights system at the state level in individual states, the emergence of an international human rights system within the League of Nations.

The second chapter deals with the development of the international human rights system under the auspices of the United Nations, the formation and development of its bodies; regulations of United Nations on human rights protection, including the legal mechanisms for their implementation, and their effectiveness in practice; the status of the United Nations at the present stage of development.

The third chapter analyzes the protection of human rights at European level, in particular by the example of the Council of Europe, the Organization for Security and Co-operation in Europe and the European Union. Their bodies and regulations on human rights protection were also discussed. In addition, there were made comparisons between the legal systems of the European institutions and their similarities and differences, and the links between them.

Key words: Human rights, natural law, discrimination, human dimension, minority rights.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кузнецова С.Н. Международная защита прав человека: Учебное пособие. Нижний Новгород: Изд-во ННГУ им. Н.И. Лобачевского, 2005. 159 с.
2. Ковалев А.А. Международная защита прав человека: Учебное пособие. М.: Статут, 2013. 301 с.
3. Мосин О. В. Права человека как философско-правовая проблема. Самиздат : электрон. журн. URL: http://zhurnal.lib.ru/o/oleg_w_m/ (дата звернення: 01.06.2019).
4. Карташкин В.А. Права человека в международном и внутригосударственном праве. М.: Институт государства и права РАН, 2001. 135с.
5. Права человека: учебник. / отв. ред. Е.А. Лукашева. 2-е изд., перераб. М.: ИНФРА-М, 2011. 560 с.
6. Материалисты Древней Греции / пер. с древнегр. А. О. Маковельского, С. И. Соболевского и М. А. Дынника. М., 1955. 240 с.
7. Мицик В.В. Права людини в міжнародному праві: підручник. К., 2010. 722 с.
8. Большая юридическая энциклопедия. М.: Книжный мир, 2010. 960 с.
9. Стоянов А. Методы разработки положительного права и общественное значение юристов от глоссаторов до конца XVIII столетия. Харьков: Тип. Чеховского и Зарина, 1862. 304 с.
10. The Magna Carta (an English translation). 1215. URL: <https://www.magnacartaplus.org/magnacarta/#magna-carta1215en> (дата звернення: 04.06.2019)
11. Гуго Гроций. О праве войны и мира. В трех книгах. М.: Ладомир, 1994. 868 с.
12. Спиноза Б. Избранные произведения. Т. 2. М.: Гос. издат. полит. лит., 1957. 726 с.
13. Локк Дж. Избранные философские произведения Т. 2. М.: Издательство социально-экономической литературы. 1960. 532 с.

14. Руссо, Жан-Жак. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Пер. з фр. О. Хома. К: Port-Royal, 2001. 349 с.
15. Томас Джефферсон о демократии / Сост.: Сола К. Паводер. СПб: Рес Гумана. Лениздат, 1992. 335 с.
16. Фурсенко А.А. Томас Джефферсон – великий мыслитель и революционный демократ. Ленинград: Наука, 1990. 335 с.
17. Cunningham N.E. Jr. In pursuit of Reason: The life of Thomas Jefferson. Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1987. 414 p.
18. Peterson M. Thomas Jefferson's Notes on the State of Virginia: Studies in the Eighteenth Century Culture. Vol.7. Madison (Wisc.), 1978. 73 p.
19. The papers of Thomas Jefferson. Vol. 13. March to 7 October 1788 / Julian P. Boyd, ed. – 664 p.
20. Декларация прав человека и гражданина. 24 августа 1789 г. URL: <http://www.agitclub.ru/museum/revolution1/1789/declaration.html> (дата звернення: 05.06.2019)
21. Радищев А. Н. Избранные философские сочинения / под общей ред. и с предисл. И. Я. Щипанова. Л.: Госполитиздат, 1949. 558 с.
22. Бердяев Н. А. О назначении человека. М.: Республика, 1993. 383 с.
23. Мартенс Ф. Современное международное право цивилизованных народов. Т. 1. СПб.: Тип. М-ва пут. сообщ. (А. Бенке), 1904. 468 с.
24. Лист Ф. Международное право в систематическом изложении: Перевод с немецкого / Под ред., с предисл. и доп.: В.Э. Грабарь. Юрьев (Дерпт): Тип. К. Маттисена, 1917. 674 с.
25. Гефтер А. Европейское международное право. Пер.: Таубе К., СПб: Тип. В. Безобразова и Комп., 1880. 619 с.
26. Нурумов Д.И. Становление и развитие международной системы защиты прав человека. Автореферат дисс... канд. юрид. наук. М.: 2000. 34 с.
27. Ильинская О.И. Защита прав человека в деятельности Лиги Наций. Журнал российского права. 2017. № 11. С. 96-110

28. Сидоров А. Ю., Клейменова Н. Е. История международных отношений 1918—1939: учебник. М.: Центрполиграф, 2008. 640 с.
29. Международное право: учебник / Под ред. А.А. Ковалева, С.В. Черниченко. М.: Омега-Л, 2008. 831 с.
30. А. Х. Абашидзе. Защита прав меньшинств по международному и внутригосударственному праву. М.: Права человека, 1996. 474 с.
31. Дмитрієва Г.К. Міжнародний захист прав жінок. К.: Вища школа, 1985. 157 с.
32. Конвенція про рабство від 25.09.1926. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_857 (дата звернення: 07.06.2019)
33. Shaw M. N. International Law: 5th ed. Cambridge: 2003. 1342 p.
34. Международное право = Völkerrecht / Вольфганг Граф Витцтум и др.; пер. с нем., 2-е изд. М.: Инфотропик Медиа, 2015. 1072 с.
35. Права человека. Основные международные документы. Сборник документов. — М.: Международные отношения, 1990. — 160 с.
36. Статут Організації Об'єднаних Націй від 24.10.1945. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 19.07.2019)
37. United Nations Action in the field of Human Rights. New York, 1980. 417 p.
38. Reports Of Judgments, Advisory Opinions And Orders Legal Consequences For States Of The Continued Presence Of South Africa In Namibia (South West Africa) Notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970). American Journal of international law, Vol.66, №22, 1972. P. 337-351.
39. Курс международного права. Т.2. Основные принципы международного права / Г.В. Игнатенко, Б.М. Карташкин и др. М.: Наука, 1989. 240 с.
40. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 19.10.1973. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 19.07.2019)
41. Акишева Ж. Международный уголовный суд. Правовая инициатива, 1998, № 1.
42. Блищенко И.П., Фисенко И.В. Международный Уголовный суд. М.: Юнити, «Закон и право», 1998. 239 с.
43. Международная и внутригосударственная защита прав человека: Учебник. / Под ред. Р.М. Валеева. М.: Статут, 2011. 442 с.

44. Resolution 1373 (2001). Adopted by the Security Council at its 4385th meeting, on 28 September 2001. URL: [https://www.un.org/ruleoflaw/files/UN%20SC%20Res%201373%20\(2001\)%20E.pdf](https://www.un.org/ruleoflaw/files/UN%20SC%20Res%201373%20(2001)%20E.pdf) (дата звернення: 19.07.2019)
45. Resolution 1377 (2001). Adopted by the Security Council at its 4413th meeting, on 12 November 2001. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/633/01/PDF/N0163301.pdf?OpenElement> (дата звернення: 19.07.2019)
46. Resolution 1566 (2004). Adopted by the Security Council at its 5053rd meeting, on 8 October 2004. URL: <https://www.un.org/ruleoflaw/files/n0454282.pdf> (дата звернення: 19.07.2019)
47. Resolution 1624 (2005). Adopted by the Security Council at its 5261st meeting, on 14 September 2005. URL: <http://unscr.com/files/2005/01624.pdf> (дата звернення: 19.07.2019)
48. Кукушкина А.В. Международно-правовые аспекты деятельности Контртеррористического комитета Совета Безопасности ООН по борьбе с терроризмом и соблюдение прав человека. Российский ежегодник международного права, 2006. СПб.: СКФ "Россия -Нева", 2007. С. 68 – 82.
49. Международное публичное право: Учебник / Под ред. проф. К.А. Бекяшева. М.: «ПРОСПЕКТ», 1999. 608 с.
50. Иванов Д.В., Тарасьянц Е.В. Международное право защиты и поощрения прав человека: прошлое настоящее и будущее. Часть 2. Московский журнал международного права, 2009, №2. С. 22-43.
51. Human Rights Council of UN General Assembly of 15.03.2006 No.60/251. URL: http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/A.RES.60.251_En.pdf (дата звернення: 19.07.2019)
52. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 16.12.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (дата звернення: 19.07.2019)

53. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень. Прийнята резолюцією 61/177 Генеральної Асамблеї від 20 грудня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 19.07.2019)
54. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 4 декабря 2000 г. 55/107 «Содействие установлению демократического и справедливого международного порядка». URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/55/107> (дата звернення: 23.07.2019)
55. Kartashkin A. A common Global Home/Human Rights for the 21st Century, Foundation for Responsible Hope: A US-Post Soviet Dialogue. New York, 1993. P.223-227.
56. Gross B., Kartashkin A. Goats for a Stronger United Nations Human Rights for the 21st Century, Foundation for Responsible Hope: A US-Post Soviet Dialogue. New-York, 1993. P.228—233.
57. Vasak K. Council of Europe / The international Dimensions of Human Rights. Paris, 1982. Vol. 2. 755 p.
58. Демичева З.Б. Правовые стандарты Совета Европы. Дисс ... канд. юрид. наук. / М.: МГИМО (У) МИД России, 2006. 218 с.
59. Лукьянцев Г.Е. Европейские стандарты в области прав человека: теория и практика функционирования Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. М.: «Звенья», 2000. 279 с.
60. European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. 04 November 1950. URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm> (дата звернення: 05.08.2019)
61. Рисдал Р. Проблемы защиты прав человека в объединенной Европе. М.: Инст. государства и права РАН, 1993. 144 с.
62. Аракелян М. Р., М. Д. Василенко. Право Європейського Союзу : підручник. О. : Фенікс, 2012. 390 с.

63. The Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe, Aug. 1, 1975. URL: <http://www1.umn.edu/humanrts/osce/basics/finact75.htm> (дата звернення: 05.08.2019)
64. Парижская хартия для новой Европы. Organization for Security and Co-operation in Europe: 1990. URL: <https://www.osce.org/ru/mc/39520?download=true> (дата звернення: 05.08.2019)
65. Підсумковий документ Віденської зустрічі держав-учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі (Витяг) від 15.01.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_081 (дата звернення: 05.08.2019)
66. Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ від 29.06.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_082 (дата звернення: 05.08.2019)
67. Budden C. Living up to the legacy? Key OSCE human rights documents turns. 1 June 2010. URL: <http://www.osce.org/odihr/elections/69578> (дата звернення: 05.08.2019)
68. Документ Московської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ від 03.10.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_084/conv (дата звернення: 05.08.2019)
69. Празький документ щодо подальшого розвитку інститутів та структур НБСЄ (Витяг) від 30.01.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_083 (дата звернення: 05.08.2019)
70. Международное публичное право. Сборник документов. Том 1. М.: БЕК, 1996. 570 с.
71. Мандат Представителя ОБСЕ по вопросам свободы СМИ. Решение № 193. 5 ноября 1997 г. 137-е пленарное заседание. URL: <https://www.osce.org/ru/node/292611?download=true> (дата звернення: 05.08.2019)
72. Стамбульский документ 1999 года. Organization for Security and Co-operation in Europe: 1999. URL: <https://www.osce.org/ru/mc/39573?download=true> (дата звернення: 05.08.2019)

73. American convention of human rights / Human rights in international law. Collected texts. 2nd ed. Strasburg, 2000. P. 453-475.
74. Fritze Vanname. Europa der Zukunft. Deutschland, 2002, №2. P. 8-9.
75. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12007L%2FTXT> (дата звернення: 05.08.2019)
76. Tawhida A., I.J. Butler. The European Union and Human Rights: An international law Perspective. European Journal of international law, 2006, vol. 17, № 4, P. 771-801.
77. Хартия Европейского Союза об основных правах: Комментарий / Под ред. д.ю.н., проф. С.Ю. Кашкина. М.: Юриспруденция, 2001. 208 с.
78. Энтин М.Л. Защита и обеспечение прав человека по праву Евросоюза. СПб: СКФ «Россия-Нева», 2004. 126 с.
79. Communication from the Commission “On the Legal nature of the Charter of Fundamental Rights of the European Union”. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52000DC0644&from=EN> (дата звернення: 05.08.2019)
80. Affirmation des droits fondamentaux dans L’Union Européenne: il est temps d’agir. Rapport du groupe d’experts matière de droits fondamentaux. Brussels : Commission européenne, 1999.
81. Treaty on European Union, 7 February 1992. URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2002/4/9/2c2f2b85-14bb-4488-9ded-13f3cd04de05/publishable_en.pdf (дата звернення: 05.08.2019)
82. Brandther B., Rosas A. Human Rights and the External Relations of the European Community: An Analysis of Doctrine and Practice // European Journal of International law, 1998 vol. 9, № 3. P. 468-490
83. Treaty Establishing the European Community, 25 March 1957. URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b39c0.html> (дата звернення: 05.08.2019)

84. Verbatim de la séance solennelle de clôture de la Convention du 2 octobre 2000. CHARTE 4959/00 (CONVENT 54). Bruxelles, le 20 octobre 2000. P. 5-6.
85. Charter of Fundamental rights of the European Union (2007/C 303/01). Notices from European Union institutions and Bodies. European Parliament. Council. Commission. Official Journal of the European Union. 14.12.2007.